

احیاء «منظر خوراکی» باغ ایرانی با هدف توسعه باغبانی شهری در باغ‌های ارم و عفیف‌آباد شیراز

سید محمدرضا خلیل‌نژاد^{۱*}، پیمان گلچین^۲

۱. گروه مهندسی شهرسازی، دانشکده هنر، دانشگاه بیرجند

۲. گروه مهندسی فضای سبز، دانشگاه سیستان و بلوچستان

* نویسنده مسئول (smkhalilnejad@birjand.ac.ir)

چکیده

در این پژوهش، بحث اصلی درباره چگونگی تأثیر باغ ایرانی در تحقق باغبانی شهری در شهرهای ایران است. فرضیه تحقیق با تمرکز بر شرایط و ویژگی‌های باغ ایرانی آن را به عنوان نقطه شروع و ابزاری برای برنامه‌ریزی منظر تحت ایده کلی باغبانی شهری مطرح و معرفی می‌نماید. این مطالعه در پی پاسخ به این سوال است که چگونه باغ ایرانی می‌تواند نقطه شروعی برای توسعه باغبانی شهری در ایران به عنوان ابزار نوینی در برنامه‌ریزی شهر و منظر باشد؟ در مطالعه حاضر، روش تحقیق از نوع کیفی و ترکیبی از روش تحقیق تحلیلی-توصیفی و روش استنادی و جمع‌آوری اطلاعات به شیوه کتابخانه‌ای است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد رویکردهای محافظه‌کارانه که از طریق قوانین و مقررات در پی حفاظت از باغ‌های تاریخی شهری است، انجام فعالیت‌های کشاورزی را در باغ‌ها تضمین نمی‌کند. لذا کارکردهای تفریحی و فراغتی باغ بر سایر خدمات تولیدی که می‌تواند در باغ محقق گردد، غلبه داشته است. نگارندگان با طرح ۲ راهبرد مشارکت شهروندان و مکان‌سازی در پی احیای میراث خوراکی باغ ایرانی هستند. از نظر راهبرد فرهنگ‌سازی و مشارکت شهروندی، باغ ایرانی همان مکانی است که فعالان بخش کشاورزی و باغبانی شهری با حضور در باغ، ضمن آموزش اصول سنتی باغداری و باغبانی، به احیای میراث خوراکی باغ ایرانی کمک نموده و باغ را از فضایی صرفاً گردشگری و تاریخی به باغی مولد و مثمر ثمر تبدیل می‌نمایند. از نظر راهبرد مکان‌سازی، در فرآیند طراحی و احیای فضاهای سبز فرسوده شهری می‌توان ضمن احترام به فرهنگ باغ‌سازی ایرانی، زمینه حضور نظام‌مند و دقیق گونه‌های گیاهی مثمر و فضاهای باغبانی شهری را فراهم ساخت. در راهبرد مکان‌سازی، برای طراحی، احداث و یا احیای باغ‌های میوه عمومی، باغ‌های اجتماعی، مناظر کشاورزی آموزشی، کاشت درختان میوه در پارک‌ها، مرمت گردشگاه‌ها و مسیرهای پیاده‌روی و اصلاح منظر بصری فضای سبز شهری می‌توان به الگوهای بومی باغ‌سازی چندعملکردی باغ ایرانی توجه نمود.

واژه‌های کلیدی: باغ ایرانی، باغبانی شهری، شهرهای مولد، غذا، معماری منظر، منظر خوراکی.

مقدمه

باغبانی شهری شیوه‌ای مناسب برای کاهش آسیب‌پذیری جمعیت‌های شهری جهان در برابر تغییرات اکولوژیکی و به عنوان بخشی از توسعه پایدار شهری مطرح است که در آن به پرورش گیاهان و حیوانات با هدف تولید غذا، محصولات و نیز سایر فعالیت‌ها نظیر تولید و عرضه نهاده‌ها، فرآوری محصولات و بازاریابی آن‌ها در داخل و اطراف شهرها پرداخته می‌شود (Grewal & Grewal, 2012). در واقع باغبانی شهری، بخش پایا و پویای سیستم اجتماعی-اقتصادی و زیست‌محیطی شهری است که برنامه‌های شهری را تحت تأثیر قرار داده و به توسعه اجتماعی و اقتصادی شهر کمک کرده و در نهایت سبب بهبود وضعیت شهروندان و بروز رفتارهای مطلوب شهروندی می‌شود (Fischer et al., 2019).

باغ ایرانی، سبک برجسته‌ای از باغسازی و منظر چندعملکردی است که محصول ترکیب هوشمندانه عناصر طبیعی و عناصر انسان‌ساز می‌باشد و به عنوان فضایی باز که محصولات زراعی و درختان میوه در آن‌ها پرورش می‌یافته‌اند، مطرح است (Farzin et al., 2020). سابقه تمدنی باغ ایرانی که به قرن ششم قبل میلاد بر می‌گردد، متفاوت از سایر گونه‌های باغسازی از نظر اصول طراحی، طرح، ویژگی‌های معماری، به کارگیری و استفاده از گیاهان و عناصر طبیعی، مدیریت آب، و معانی و کارکردهای نمادین است (Fallahi et al., 2020). باغ ایرانی و طراحی تمام عیار آن، به همراه قابلیت‌های آن در پاسخگویی به شرایط سخت آب و هوایی، نتیجه به کارگیری هوشمندانه علوم مختلف مانند فن‌آوری، مدیریت آب و مهندسی، معماری، گیاه‌شناسی و کشاورزی است (Ruggles, 2008). از این نظر عناصر سبز باغ ایرانی را می‌توان به دو دسته تقسیم نمود: عناصر مولد محصولات خوراکی و دارای ثمره قابل برداشت که فضای سبز کشاورزی منفعت‌گرا و اقتصادی را شکل می‌دهد، و عناصر گیاهی زینتی که با هدف تأمین کیفیات تفریحی و باغبانی لذت‌گرا کاشته شده است (Khalilnezhad, 2017). فضای سبز متمرکز با کارکرد کشاورزی و باغبانی، از زون‌های رایج در باغ ایرانی است که فضای سبز کشاورزی منفعت‌گرا و اقتصادی را شکل می‌دهد. در این باغ‌ها، عناصر گیاهی و نظام گیاهی به طور طبیعی فراتر از ارائه زیبایی یا تأمین مواد غذایی بوده و ابعاد و کارکردهای چندجانبه دارد، به طوری که حتی در باغ‌های سلطنتی نیز میوه و سبزی پرورش می‌یافته و این نشان‌دهنده این است که حتی مولد و متمرکز بودن باغ‌های سلطنتی نیز بر مبنای برنامه‌ریزی و طراحی بوده و منظر کشاورزی فقط مختص باغ‌های تولیدی و کشاورزی نبوده است (Gharipour & Deshamudre, 2008).

حل معضلات منظر شهری شهرهای ایران نیازمند اتخاذ رویکردهایی به مراتب خلاقانه‌تر و ابداعی‌تر نسبت به مقوله جنگل‌داری شهری و فضای سبز شهری است. برخی محققین مانند خلیل‌نژاد و همکاران (۲۰۲۱)، باغ‌های تاریخی شهری را به عنوان ابزاری برای احیای طراحی منظر شهری از طریق تعمیم اصول منظرسازی چند منظوره و یکپارچه به پارک‌ها و فضاهای سبز شهری معرفی می‌نمایند (شکل ۱). با وجودی که باغ ایرانی به منظر کشاورزی شخصیت بخشیده، اما از طرفی هم برنامه‌ها و اهداف آتی برای تلفیق فضای سبز متمرکز در فضای سبز شهری نباید فقط محدود به کاشت تعدادی درخت میوه در پارک‌های شهری گردد و لذا از آنجا که باغ‌ها و مناظر تاریخی برای ورود مجدد باغبانی شهری و کشاورزی شهری به شهرها مناسب هستند (Branduini et al., 2016)، باغ ایرانی را نیز باید فراتر از اهمیت میراثی، به عنوان تأمین‌کننده فضا، زمین، آب، خاک و امنیت و ایمنی، برای توسعه منظر کشاورزی مورد کنکاش قرار داد. امروزه مشخص شده که اختصاص فضاهای کشاورزی و باغبانی متعلق به باغ‌های تاریخی به جامعه مدنی و شهروندی از طریق الگوهای نوینی مانند باغبانی اجتماعی و مزارع شهری، یکی از راه‌های مهم احیای نقش میراث خوراکی در زندگی مدرن شهری است. در باغ‌های تاریخی علاوه بر منظر ارزشمند، اتمسفر خاصی از طراحی محیطی چندعملکردی و سنتی در آن‌ها وجود داد (Timpe et al., 2015). تعداد زیادی از باغ‌های تاریخی و بقایای فضاهای سبز و مناظر قدیمی به عنوان آثار فرهنگی در نواحی و بافت‌های شهری پراکنده - اند. بنابراین، استفاده مجدد، مرمت و احیاء و بازسازی باغ‌های تاریخی و قدیمی به عنوان میراث فرهنگی به منظور انتقال

ارزش‌ها، و به فعلیت رساندن قابلیت‌های آنان در ارتقای توسعه کمی و کیفی فضاهای باغبانی شهری در ایران امری حیاتی است.

ویژگی‌های متمایز منظرسازی Distinctive features for landscaping		فضای عمومی موفق و ارتقای سلامت شهروندان Successful public space and public health promoter
باغ به منزله بخشی از زیرساخت سبز Garden as a part of green infrastructure	← باغ ایرانی Persian Garden →	بازتاب قوی باغ در هنر و فرهنگ ایرانی Strong reflection of the garden in Iranian art and culture
باغ به عنوان منظر، میراث فرهنگی و جهانی Garden as Landscape, Cultural and world heritage		تولید کشاورزی و کارآفرینی در باغ Production of agriculture and entrepreneurship in the garden
قرارگیری باغ در بستر و پیرامون شهر Garden being located in urban context and around it		قوانین مشخص برای حفاظت از باغ ایرانی Specific rules to protect the Persian garden

شکل ۱- پتانسیل قابل توجه و ظرفیت مهم باغ ایرانی و نقش آن در توسعه باغبانی شهری (Khalilnezhad, 2016)

Figure 1- Significant potential and important capacity of the persian garden and its role in urban horticultural development (Khalilnezhad, 2016)

بحث اصلی در این پژوهش درباره چگونگی تأثیر باغ ایرانی در تحقق باغبانی شهری در شهرهای ایران است. در این پژوهش تمرکز بر شرایط و ویژگی‌های باغ ایرانی است که آن را به عنوان نقطه شروع و ابزاری برای برنامه‌ریزی منظر تحت ایده کلی باغبانی شهری مطرح و معرفی می‌نماید. نتایج این مطالعه پاسخی به این سوال است که چگونه برنامه‌ریزی و طراحی منظر طبق نسخه ایرانی در باغ ایرانی، می‌تواند نقطه شروعی برای توسعه باغبانی شهری در ایران به عنوان ابزار نوینی در برنامه‌ریزی شهر و منظر باشد؟

پیشینه پژوهش

در طول تاریخ و به خصوص در دوره تمدن اسلامی، بسیاری از رساله‌های دانشمندان اسلامی درباره گیاه‌شناسی و مباحث کشاورزی بوده است. برخی از این منابع در کتاب "باغ‌ها و مناظر اسلامی" توسط راگلز، محقق حوزه معماری منظر باغ‌های اسلامی معرفی گردیده است (Ruggles, 2008). بررسی برخی کتب فارسی مانند ارشاد الزراعة نوشته شده در ۱۵۱۵ میلادی، و معرفت فلاح (۱۲ باب در کشاورزی) نوشته عبدالعلی بیرجندی (Birjandi, 2008) نشان می‌دهد که دانش کشاورزی و پرورش درختان میوه و بهره‌برداری از زمین زراعی و آب از چه جایگاه مهمی در تفکر سنتی برخوردار بوده است. تلفات به فلاح و کشاورزی باعث گردید که حتی در سنت باغسازی رسمی ایرانی نیز منظر کشاورزی مهم انگاشته شود و لذا برخی از باغ‌های معروف صفوی مانند باغ شاه در شیراز و باغ هزارجریب در اصفهان که به عنوان فضاهای عمومی شهری برای تفریح در فضای باز طراحی و احداث شدند، واجد بسیاری از درختان میوه بودند که شهروندان می‌توانستند به صورت رایگان از محصولات خوراکی این باغ‌ها بهره‌مند شوند (Sykes, 1914). سیاحان اروپایی دوره صفوی مانند کمپفر در توصیفی که از باغ هزارجریب دارند ضمن تأکید بر حکومتی بودن باغ، بر این نکته اصرار می‌ورزند که باغ مملو از درختان میوه‌ای است که شهروندان اصفهانی با آزادی کامل می‌توانستند از میوه فراوان آن بهره‌مند شوند. گملین (2015) گیاه‌شناس آلمانی، که در سالهای ۱۷۷۰-۱۷۷۴ میلادی به شمال ایران سفر کرد در شرحی که درباره باغ سلطنتی اشرف که توسط شاه عباس احداث گردید می‌گوید این باغ نه تنها برای تفریح و سرگرمی، بلکه برای تولید میوه نیز احداث شده است. وی که در دوره زندگی به ایران سفر کرد مشاهده کرد که در سنت باغسازی رسمی شمال ایران (باغ‌های دارای طرح منظرسازی) انواع انگور، انجیر، انار، هلو، زردآلو، گلابی، سیب، عناب، زیتون، آلو و گیلاس، به فراوانی کاشته می‌شدند.

در دوره قاجار بیشتر باغ‌ها واجد عملکردهای دو یا چندگانه به طور همزمان بودند. به عبارت دیگر، باغ‌ها به عنوان منبع درآمد در زمان قاجار مکانی برای استراحت، جلسات سیاسی، مهمانی‌ها، مراسم‌ها، اردوگاه‌ها و زیارت‌گاه‌ها بودند (Gharipour, 2013) و به دلیل چندعملکردی بودن باغ‌های قاجار، به ویژه در شهرهای حاشیه‌ای و دور، مواد غذایی را برای عموم مردم فراهم می‌کردند. یکی از باغ‌های بررسی شده قاجاری باغ مشرق فردوس است که در حوالی کاشان قرار داشت و لذا با توجه به کاشت گونه‌های متنوعی از درختان میوه در منظر خوراکی، همزمان با وجود اشکال متنوع بسترهای گل و استفاده از گیاهان پوشاننده زمین، مانند یونجه و نعنای، منظر چندعملکردی بود (Shandiz, 2012). به موازات رویکرد ایرانیان به باغ ایرانی به عنوان یک اثر فرهنگی-هنری از دوره پهلوی دوم، کاربری بسیاری از باغ‌های ایرانی در تهران و برخی دیگر از شهرهای بزرگ (مانند تبریز، اصفهان و شیراز) به پارک شهری تغییر یافت (Mahdizadeh, 2021). به عنوان مثال، باغ صاحبقرانیه به پارک نیوران و باغ قیصریه که در اصل یک باغ قاجاری بود به پارک شهری تبدیل شد. این امر باعث تغییر ماهیت باغ ایرانی از منظر چندعملکردی (تولیدی-تفریحی) به منظر تک عملکردی (تفریحی) گردید.

پس از انقلاب اسلامی نیز تلاش دولت‌ها برای حفاظت از باغ‌های تاریخی اغلب محدود به مرمت ساختمان‌ها، معابر و ابنیه اصلی بود. به نحوی که در حفاظت و مرمت باغ‌های تاریخی، ابعاد زیباشناختی و هنری باغ‌ها بیش از ابعاد تولیدی و کشاورزی آن‌ها مورد توجه قرار گرفت (Mahdizadeh & Rajendran, 2019). در طی دهه‌های ۵۰ الی ۸۰ شمسی، درختان میوه‌دار در بعضی از باغ‌های ایرانی مانند باغ فین حذف شدند، و در برخی باغ‌ها، منظر کشاورزی این باغ‌ها به مناظر زینتی تبدیل شدند. خوشبختانه اخیراً در پروژه مرمت میراث جهانی باغ فین، پوشش چمن الحاقی به باغ حذف گردید و ۱۵۰ اصله نهال میوه در کرت‌های باغ کاشته شد. اما تاکنون موضوع احیای میراث خوراکی باغ‌ها از دیدگاه باغبانی شهری مورد بررسی و تحلیل قرار نگرفته است. به عبارتی، رویکرد راهبردی به منظر و میراث خوراکی باغ ایرانی مطرح نبوده و بیشتر تحولات متاثر از رویکردهای پروژه محور احیای منظر کشاورزی بوده است.

مبانی نظری

۴-۱- قابلیت‌های باغ ایرانی در توسعه باغبانی شهری در ایران

در ایران به دلایل مختلف، الگوهای فضایی منظر متمرکز و منظر کشاورزی از جایگاهی در طراحی منظر جدید در قرن اخیر برخوردار نبوده است. در واقع به جز پارک‌هایی که قبل از نوسازی و تبدیل شدن به فضاهای سبز عمومی، در اصل باغ بوده‌اند و لذا واجد برخی عناصر منظر متمرکز هستند، در سایر موارد توجه چندانی به جنبش جهانی شهرهای مولد نشده است. بنابراین امروزه، رویکردی راهبردی و نظام‌مند که کاشت گیاهان خوراکی در پارک‌ها و فضاهای سبز عمومی را تحت ایده کلی برنامه‌ریزی و طراحی منظر باغبانی شهری مورد حمایت قرار دهد، در ایران وجود ندارد. باغ‌های ایرانی به عنوان بقایای مناظر نسل‌های تاریخی گذشته، توسط زیرساخت‌های شهری احاطه شده و لذا جامعه شهروندی در حال حاضر در برخی از موارد در مجاورت و یا در فاصله مکانی کوتاهی از این باغ‌ها زندگی می‌کنند. به دلایل بسیاری، این باغ‌های تاریخی می‌توانند نقش قابل توجه و بی‌بدیلی در تحقق و توسعه باغبانی شهری در شهرها و مناظر ایران بازی کنند. پتانسیل‌ها و قابلیت‌های باغ ایرانی در تحقق باغبانی شهری از چهار دیدگاه قابل بحث و بررسی است:

- قوانین حاکمیتی در حفاظت از باغ ایرانی
- رابطه میراث باغ ایرانی و کشاورزی شهری
- رابطه باغ ایرانی و زیرساخت‌های سبز و مناظر شهری
- باغ ایرانی به عنوان فضای عمومی موفق

قوانین حاکمیتی در حفاظت از باغ ایرانی

مقررات و قوانینی که مانع تغییر کاربری باغات درون‌شهری و باغات برون‌شهری و حومه شهری می‌شوند، به عنوان مبانی قانونی تضمین‌کننده تداوم حضور باغات به عنوان مراکز تولید محصولات کشاورزی در ایران است (جدول ۱). این مقررات را می‌توان در چهار گروه طبقه‌بندی کرد:

- قوانین حفاظت از زمین‌های کشاورزی و باغات درون‌شهری و برون‌شهری مانند قانون حفظ کاربری اراضی زراعی و باغ‌ها مصوب مجلس شورای اسلامی در سال ۱۳۷۴ با اصلاحات سال ۱۳۸۵ و آیین‌نامه اجرایی قانون حفظ کاربری اراضی و باغ‌ها مصوب سال ۱۳۸۶ که طبق این دسته از قوانین، باغ ایرانی به دلیل قابلیت‌های تولیدی و کشاورزی می‌باید حفاظت گردیده و هر گونه فعالیتی که منجر به نابودی ویژگی‌های تولیدی آن گردد، غیرقانونی است. این قوانین فارغ از قابلیت‌های تاریخی، فرهنگی و هنری، باغ ایرانی را به عنوان بستر مولد شهری محافظت نموده و در پی حفظ کاربری زمین باغ به عنوان بخشی از زیرساخت متمرکز درون‌شهری و برون‌شهری است.

- قوانین و مقررات حفظ باغات شهری به عنوان کاربری فضای سبز شهری مانند قانون حفظ و گسترش فضای سبز و جلوگیری از قطع بی‌رویه درخت مصوب مجلس ملی در سال ۱۳۵۲، لایحه قانونی حفظ و گسترش فضای سبز در شهرها مصوب شورای انقلاب در ۱۳۵۹، قانون اصلاح لایحه قانونی حفظ و گسترش فضای سبز در شهرها مصوب مجلس شورای اسلامی در سال ۱۳۸۸ و آیین‌نامه اصلاح قانون حفظ و گسترش فضای سبز در شهرها مصوب سال ۱۳۵۹ شورای انقلاب که همگی به عنوان مبانی قانونی حفظ باغات شهری، اعم از تاریخی و غیر تاریخی عمل می‌کنند. طبق این دسته از قوانین، باغ ایرانی فارغ از ماهیت تولیدی و کشاورزی، به عنوان بخشی از زیرساخت سبز شهری مورد حفاظت جدی و همیشگی قرار می‌گیرد.

- قوانین و مقررات حفاظت از باغاتی که به عنوان میراث فرهنگی ملی توسط وزارت میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری ثبت شده‌اند که بیشتر معطوف باغ‌ها و مناظر فرهنگی و تاریخی است که در قالب میراث ملی مورد حمایت دولت قرار می‌گیرند. این گونه باغ‌ها فارغ از مالکیت وقفی، خصوصی و یا دولتی، به دلیل ارزش‌های فرهنگی و تاریخی در قالب منظر فرهنگی به ثبت رسیده و لذا تحت قوانین میراث فرهنگی مورد حفاظت قرار می‌گیرند. بدیهی است حفاظت از باغ‌های میراث ملی می‌باید مشتمل بر هر دو بعد ملموس و ناملموس باشد. بعد ملموس، حفاظت از قالب‌ها و آثار فرهنگی-تاریخی باغ مانند عمارت، درختان تاریخی و ساختارهای معماری آن را شامل می‌گردد. در این بخش، منظر کشاورزی باغ نیز می‌باید مورد حفاظت و حمایت جدی قرار گیرد. در بخش حفاظت از ابعاد ناملموس باغ، حفظ سنت‌های باغداری، کشاورزی سنتی، آداب و سنن کشاورزی و زمین‌داری مورد توجه قرار می‌گیرد که به دلایلی از جمله تغییر ماهیت بستر پیرامونی باغ‌ها، تغییر مالکیت باغ‌ها و عدم توجه به ظرفیت تولیدی و میراث خوراکی باغ‌ها، حفاظت ابعاد ناملموس هرگز جدی تلقی نشده است.

- قوانین حفاظت و مدیریت باغات ثبت‌شده در میراث جهانی توسط یونسکو که فقط شامل ۹ باغ ایرانی (اکبریه، پهلوان‌پور، شازده، دولت‌آباد، چهلستون، فین، عباس‌آباد، پاسارگارد و ارم) می‌گردد. این دسته از باغ‌ها، علاوه بر تمام قوانین پیش‌گفته، تحت حمایت سازمان آموزشی علمی فرهنگی ملل متحد (یونسکو) قرار گرفته و لذا واجد بالاترین سطح حفاظت هستند به نحوی که وجود یگان حفاظت میراث فرهنگی، دوربین‌های پایش محیطی، و بازرسی‌های کارشناسان یونسکو موجب می‌گردد که مؤثرترین نوع حفاظت در آن‌ها محقق گردد. بررسی‌های انجام گرفته روی این باغ‌ها نیز نشان می‌دهد منظر کشاورزی در برخی از این باغ‌ها مانند دولت‌آباد، اکبریه، پهلوان‌پور و شازده در حال حفاظت یا احیاء است، اما نگرش راهبردی به آن وجود نداشته و بیشتر حفاظت شکلی و صوری است تا حمایت از تولید کشاورزی و منظر خوراکی (Khalilnezhad, 2019). به همین دلیل بر خلاف رویکرد راهبردی به باغبانی شهری در برخی کشورها مانند آلمان

(Artmann *et al.*, 2020; Sartison & Artmann, 2020; Säumel *et al.*, 2019) نوعی رویکرد نمادین به میراث خوراکی باغ ایرانی مرسوم است. در تمامی موارد فوق‌الذکر، باغ ایرانی از حیث‌های گوناگون مورد حفاظت جدی و خدشه‌ناپذیر است و لذا به طور طبیعی، منظر کشاورزی باغ نیز در طول زمان بدون تغییر کاربری می‌تواند به عنوان منظر همیشگی کشاورزی مورد توجه برنامه‌ریزان منظر قرار گیرد. در واقع الزامات توسعه باغبانی شهری مشتمل بر تامین آب و زمین در فضای شهری (Lupia & Pulighe, 2015; Moglia, 2014; Pulighe *et al.*, 2020)، حمایت قوانین از تولید کشاورزی در شهر (Adhikari *et al.*, 2021; Passidomo, 2014)، وجود امنیت و ایمنی در سایت‌های باغبانی شهری (Lal, 2020)، و سلامت محصولات خوراکی از دیدگاه استانداردهای سلامت مواد غذایی تولیدی (Hoffen & Säumel, 2014; Schlecht & Säumel, 2015) همگی به نوعی در باغ ایرانی وجود دارد. اما معمولاً غلبه نگاه به این باغ‌ها به عنوان فضای گردشگری و تفریح هم از جانب مسوولان میراث فرهنگی و شهرداری‌ها و هم از جانب برنامه‌ریزان و معماران منظر موجب گردیده بخش زیادی از منابع کشاورزی باغ‌ها مورد استفاده بهینه قرار نگرفته و خاصیت تولیدی باغ به میراث خوراکی فراموش شده تبدیل شود.

تجربه سال‌های متمادی حفاظت از باغ ایرانی نشان می‌دهد رویکردهای محافظه‌کارانه که از طریق قوانین و مقررات در پی حفاظت از باغ‌های تاریخی شهری به عنوان کاربری دائمی و طولانی مدت زمین است، انجام فعالیت‌های کشاورزی را در باغ‌ها تضمین نمی‌کند. حتی حفظ زمین و کاربری باغ در طرح‌های جامع شهری، ضامن تداوم و توسعه فعالیت‌های کشاورزی در باغ‌ها نبوده است (Khalilnezhad, 2016). امروزه منظر باغ به عنوان منظر برای گذران اوقات فراغت، ارتباط با طبیعت باغ، و منبعی برای ارائه خدمات تفریحی مورد حفاظت قرار می‌گیرد، اما ظرفیت‌های قانونی موجود، علاوه بر حفظ ساختار فیزیکی باغ، زمینه‌ساز تنوع‌بخشی به محصولات و خدماتی است که اتفاقاً مانند باغبانی شهری از نقش مهمی در زندگی مدرن شهروندان و ارائه خدمات فرهنگی-اجتماعی برخوردار هستند.

جدول ۱- قوانین اصلی حفاظت از باغ‌ها و فضای سبز مشمر در ایران (نگارندگان)

Table 1- Main laws of protecting gardens and edible landscape in Iran

متولی قانونی	باغ‌های مشمول	سال تصویب قانون	نام قانون
Legal trustee	Included Gardens	Year of enactment	Name of law
وزارت جهاد کشاورزی	باغ‌های برون شهری	۱۳۸۶-۱۳۸۵-۱۳۷۴	حفاظت از زمین‌های کشاورزی و باغات شهری
Ministry of agriculture	Suburban gardens	1995-2006-2007	Protecting agricultural lands and urban gardens
شهرداری‌ها	باغ‌های شهری	۱۳۸۸-۱۳۵۹-۱۳۵۲	حفاظت از باغ‌ها به عنوان کاربری فضای سبز
Municipalities	Urban gardens	1973-1980-2009	Protecting gardens as green space
سازمان میراث فرهنگی	باغ‌های میراث ملی	۱۳۸۱-۱۳۱۱-۱۳۰۹	حفاظت از باغ‌ها به عنوان میراث فرهنگی ملی
Cultural heritage organization	National heritage gardens	1930-1932-2002	Protecting gardens as national cultural heritage
یونسکو	باغ‌های میراث جهانی	۱۳۹۰	حفاظت از باغ‌های ثبت شده در میراث جهانی
UNESCO	World heritage gardens	2011	Protecting registered gardens in World heritage

رابطه میراث باغ ایرانی و باغبانی شهری

باغ‌های تاریخی ایرانی اولین نمونه‌های فضا‌های سبز ایرانی هستند که رابطه پیچیده و تنگاتنگی با شهرها داشته و از قرن یازدهم میلادی تاکنون به عنوان بخشی از فضای عمومی تلقی گردیده و لذا هنوز به طور فعالانه‌ای توسط شهروندان مورد استفاده قرار می‌گیرند (Rostami *et al.*, 2016a).

عناصر چندی در باغ ایرانی وجود دارد که مردم را برای حضور در این سایت‌های فرهنگی-تاریخی ترغیب می‌نماید. عناصر سازنده باغ‌های تاریخی مشتمل بر عمارات و ابنیه، مسیرها و پیاده‌روها، دیوارها، درختان و آب و سامانه‌های آبی است. اجزای مختلف باغ ایرانی مشتمل بر آب، کاشت، هندسه و معماری همه با هم به ترکیبی رضایت‌بخش و هماهنگ رسیده‌اند و این چیزی است که طراحی و ساختار باغ ایرانی را تا حد زیادی برای توسعه الگوهای باغبانی شهری هماهنگ می‌سازد. میراث ملموس باغ، بر جنبه سخت‌افزاری باغ ایرانی اشاره داشته که می‌تواند مبنای فیزیکی-محیطی را برای تحقق و توسعه باغبانی شهری فراهم آورد. فضای باغ‌های شهری اساساً با عناصر منظر سخت و منظر نرم و فعالیت‌های کشاورزی، ساختار یافته است. این باغ‌ها ساختار و ویژگی‌های خاص خودشان را داشته، اما همچنین قابلیت بالایی برای برخی فعالیت‌های غیرتولیدی و زیباشناسانه مرتبط با کیفیت زندگی شهروندان را نشان می‌دهند. باغ‌های تاریخی علاوه بر زون کشاورزی، دارای فضاهایی برای تفریح و گذران اوقات فراغت بوده، و لذا تعاملات اجتماعی، آموزش و حفاظت از اکوسیستم نیز جزء خدمات باغ‌های تاریخی شهری محسوب می‌گردند (Funsten et al., 2020).

همان‌طور که جدول ۲ نشان می‌دهد، خدمات بوم‌شناختی باغ ایرانی را می‌توان در چهار دسته خدمات تأمینی، فرهنگی، تنظیمی و زیستگاهی طبقه‌بندی نمود. تاکنون بیشتر توجه به خدمات فرهنگی باغ‌های تاریخی معطوف بوده است. لذا کارکردهای تفریحی و فراغتی باغ بر سایر خدمات بالقوه‌ای که می‌تواند در باغ محقق گردد، غلبه داشته است. از دیدگاه باغبانی شهری، خدمات تأمینی باغ یعنی تولید مواد غذایی، اشتغال سبز و احیای منظر کشاورزی نیز باید در اولویت مدیریت باغ قرار گیرد.

تجربیات کشورهای اروپایی نشان می‌دهد که باغبانی شهری می‌تواند نقش فعالی در حفاظت و تحول میراث ملموس و ناملموس کشاورزی، بازی کرده و در عین حال پاسخگوی نیازهای واقعی مردم باشد (Lohrberg, 2019). در ایران نیز می‌توان از میراث مصنوع و ملموس (ابنیه و عمارات باغ) برای کارگاه‌های آموزشی استفاده مجدد نموده و از مزارع کشاورزی با معرفی باغ‌های تخصصی و باغ‌های آموزشی برای فعالیت باغبانی کودکان (Laaksoharju et al., 2012) و بزرگسالان (Same et al., 2016) بهره‌برداری نمود. باغ‌های شهری، منظر متمایز و قابل تشخیصی را به دلیل محصوریت ایجاد نموده، اما برای شهروندان، استفاده از فضاهای کشاورزی باغ هنوز تعریف و ارائه نشده است. اندازه باغ‌های شهری متفاوت است، اما شکل و ساختار آن‌ها تابعی از طراحی، ساختار، عملکرد و شخصیت بصری باغ ایرانی است. از نظر مقیاس، بسیاری از باغ‌های تاریخی مناطق شهری در حد مقیاس متوسط بوده و لذا اندازه آن‌ها امکان تخصیص کرت‌ها و باغچه‌هایی را به افراد داده و در این رابطه ممکن است الگویی متشکل از ترکیب کرت‌های انفرادی را تشکیل دهند. اما امکانات مربوط به کشاورزی، مانند بازار کشاورزان، رستوران غذای محلی، باغ اجتماعی، کارگاه‌های آموزشی کشاورزی و باغبانی برای بزرگسالان و کودکان باید از طریق امکانات موجود در باغ مورد سازماندهی و ارائه قرار گیرد (Francis & Griffith, 2011; Hedberg, 2016).

در باغ‌های قدیمی و فرسوده نیز می‌توان الگوهای باغبانی شهری را اجرا نمود. در صورت اختصاص فضاهای خالی و یا رها شده باغ‌های شهری به جامعه شهروندی، می‌توان از تخریب باغ‌ها و یا تغییر کاربری آن‌ها به کاربری خاکستری جلوگیری نمود (Daugstad et al., 2006). مشارکت مردم در توسعه باغبانی شهری در بقایای باغ‌های فرسوده تاریخی، باغ‌ها را به فضاهای مولد و چند منظوره‌ای تبدیل نموده که از ویژگی‌های فضایی-معماری باغ و عناصر میراث ملموس و ناملموس استفاده‌ای مجدد صورت می‌گیرد تا کیفیت فضایی و ویژگی‌های منظر تاریخی مورد ارزش‌گذاری و قدردانی مجدد توسط شهروندان قرار گیرد (Säumel et al., 2019). همچنین، در باغ‌های تاریخی فعال و سرزنده که عملکرد فضای شهری برای گذران اوقات فراغت و کارکردی تحت عنوان جاذبه گردشگری دارند، عرصه‌هایی از منظر تاریخی کشاورزی و باغبانی به صورت رها شده وجود دارد. این زمین‌های خالی واقع در باغ را می‌توان به عنوان میراث کشاورزی از طریق مشارکت مردم و پدیده باغبانی شهری به منظر زنده که واجد کارکردها و اهداف جدیدی است، تبدیل نمود (Artmann et al., 2020; Gerodetti & Foster, 2016; Holstein, 2017).

مطالعات قبلی (Bazrafshan *et al.*, 2021; Korojova & Treija, 2018; Morckel, 2015; Rostami *et al.*, 2016a) نشان می‌دهد باغ‌های شهری از دو دیدگاه عملکردی و جذابیت می‌باید برای توسعه باغبانی شهری متناسب باشند. معیارهای عملکردی به مواردی مانند امکان ورود و دسترسی به باغ، تفکیک فضای تولید از فضای تفریح، و وجود فضاهای مرکزی جهت ملاقات افراد اشاره دارد. از طرف دیگر، معیارهای جذابیت به مواردی مانند وجود نقاط کانونی بصری، درختان کهنسال، وجود عمارت‌های تاریخی و آثار هنری در باغ اشاره دارد. در واقع تامین این دو دسته معیار در هر باغ شهری زمینه‌ساز جذب جمعیت شهروندان به باغ جهت تحقق اتفاق مهمی تحت عنوان باغبانی شهری است (Napawan, 2014). باغ ایرانی با تامین هر دو دسته معیار در واقع می‌تواند نقش بی‌بدیلی در توسعه باغبانی شهری در ایران ایفا نماید.

جدول ۲- مزایای باغ ایرانی برای باغبانی شهری (بر اساس Timpe *et al.*, 2016)

Table 2- Benefits of Persian garden for urban horticulture (Timpe *et al.*, 2016)

خدمات اکوسیستمی Ecosystem services	فوائد باغبانی شهری Urban horticulture benefits	نقش بالقوه باغ ایرانی Possible contribution of Persian Garden	باغ‌های قابل بهره برداری برای توسعه کشاورزی شهری Gardens Useable for urban agriculture development
خدمات تامین Provisional services	فضاها و زمین‌های چندعملکردی Multifunctional land and spaces	تامین فضا، زمین، ساختمان و مواد غذایی Providing land, space, building and food	باغ‌های تاریخی محلی Local historical gardens
	سرمایه‌گذاری و اشتغال Investment and employment	اشتغال و سرمایه‌گذاری در حفاظت و یا احیای ویژگی‌های کشاورزی باغ‌های تاریخی Employment and investment in conservation or revitalization the agricultural attributes of the historical gardens	باغ‌های متروکه و یا زنده شهری Abandoned or live urban gardens
خدمات فرهنگی Cultural services	گردشگری و تفریح Tourism and recreation	طیف گسترده‌ای از فعالیت‌های تفریحی در باغ‌های تاریخی به عنوان مقصد گردشگری Broad range of recreational activities in historical gardens as a destination	باغ گردشگری، باغ میراث جهانی، باغ میراث ملی Tourism garden, World heritage garden, National heritage garden
	آموزش Education	باغ به عنوان یک منبع آموزشی و آزمایشگاه طبیعی Garden as a teaching resource and natural laboratory	باغ‌های آموزشی، باغ میراث فرهنگی Educational gardens, Cultural heritage garden
	سلامت و رفاه Health and well-being	باغبانی به عنوان فعالیتی برای سلامت فیزیکی و روانی، دسترسی به مواد غذایی سالم Gardening as activities for physical and mental health	باغ شهری خصوصی، باغ‌های آموزشی، باغ میراث فرهنگی Private urban garden, Educational gardens, Cultural heritage garden
خدمات تنظیمی Regulation services	ترویج باغسازی ایرانی Iranian gardening extension	آماده سازی چارچوب سستی و محلی و اصول برای طراحی منظر خوراکی Preparing a traditional and local framework and principles for designing the edible landscape	همه باغ‌های ایرانی All Persian gardens
	ارتقای بهره‌وری منابع طبیعی Enhance efficiency of natural resources	حفاظت از کیفیت و حاصلخیزی خاک باغ Maintenance of garden soil fertility	همه باغ‌های تاریخی و شهری All historical and urban gardens
	کاهش اثرات تغییر اقلیم Climate change mitigation	اثر فضای سبز باغ در خنک‌کنندگی و ترسیب کربن Cooling effect of garden greeneries, carbon storage	همه باغ‌های تاریخی و شهری All historical and urban gardens

خدمات اکوسیستمی Ecosystem services	فوائد باغبانی شهری Urban horticulture benefits	نقش بالقوه باغ ایرانی Possible contribution of Persian Garden	باغ‌های قابل بهره برداری برای توسعه کشاورزی شهری Gardens Useable for urban agriculture development
	مدیریت آب Water management	تغذیه و تصفیه آب‌های زیرزمینی Groundwater recharge and purification	همه باغ‌های تاریخی و شهری All historical and urban gardens
	مدیریت خاک و زمین Land and soil management	کاهش فرسایش خاک، افزایش حاصلخیزی خاک، کاهش مصرف زمین Reduction of soil erosion, invreasing soil fertility, mitigating land consumption	همه باغ‌های تاریخی و شهری All historical and urban gardens
	پیشگیری فاجعه Disaster prevention	کنترل فرسایش Erosion control	همه باغ‌های تاریخی و شهری All historical and urban gardens
زیستگاه Habitat	فوائد حفاظتی Conservation benefits	نگهداشت تنوع زیستی کشاورزی و زیستگاه باغ Maintenance of agrobiodiversity and garden habitat	باغ میراث فرهنگی، باغ تاریخی سرزنده Cultural heritage garden, Vibrant historical garden
	حمل و نقل و انرژی کم کربن Low-carbon transport and energy	تأمین زنجیره غذایی کوتاه Short chain food provision	باغ‌های درون شهری و حومه Urban and suburban gardens

رابطه باغ ایرانی و زیرساخت‌های سبز شهری

یکی از رویکردهای راهبردی به باغ ایرانی، قائل بودن نقش بی‌بدیل تولیدی در بستر توسعه زیرساخت‌های سبز شهری است. در واقع باغ ایرانی را می‌توان به عنوان جزء لاینفک زیرساخت‌های سبز شهری از دیدگاه راهبرد مکان‌سازی مطرح نمود. راهبرد مکان‌سازی یکی از راهبردهای برنامه‌ریزی توسعه باغبانی شهری است که در واقع فرآیند اجتماعی-اشرافی طراحی فضایی با هدف بهبود کاربری زمین و کیفیت زندگی و مناسب‌سازی اجتماعی-روانی فضا است (Buchecker *et al.*, 2003; Doick *et al.*, 2009; Veen *et al.*, 2016; Wilkie & Clouston, 2015). این راهبرد نوعی رابطه بین زیرساخت‌های سبز، باغ تاریخی و مناظر کشاورزی در منظر شهری ایجاد نموده تا در برنامه‌ریزی راهبردی فضای سبز شهری، ضمن حفاظت از ساختار میراثی مناظر تاریخی، میراث خوراکی آن‌ها نیز احیاء گردد. در شهرهای ایران، باغ‌های شهری وجود دارند که بخش مهمی از منظر شهری بوده و سهم قابل توجهی در زیرساخت‌های سبز شهری دارند. بسیاری از باغ‌های باقی‌مانده در اصل به عنوان فضای باز شهری تصور نمی‌شدند، اما از آنجا که در بستر جغرافیایی شهر واقع گشته‌اند، از پتانسیل بالقوه‌ای در جهت توسعه فضاهای باز کشاورزی برخوردار هستند و به تدریج به بخش ضروری از زیرساخت‌های سبز شهری تبدیل شده‌اند (Timpe *et al.*, 2015).

مناظر شهری پیوسته و مولد^۱ (CPUL) نوعی کانسپت طراحی مناظر مولد و به هم پیوسته شهری به عنوان عنصری اساسی از زیرساخت‌های پایدار شهری است (Viljoen, 2011; Viljoen & Bohn, 2014). مفهوم اصلی CPUL، ایجاد شبکه‌های فضای باز شهری چندمنظوره‌ای است که حیات شهری را مورد حمایت بوم‌شناختی و پشتیبانی اجتماعی قرار می‌دهد. بر اساس مفهوم CPUL، سبزه‌ها شبکه پیوسته‌ای از فضای باز متمرکز بوده که علاوه بر بعد تولیدی و ثمردهی، واجد کیفیات تفریحی از جمله پیاده‌روی و دوچرخه سواری هستند. کرت‌ها و زمین‌های مختص باغبانی شهری با فضاهای کار در فضای باز و فعالیت‌های اوقات فراغت در داخل شبکه ادغام شده و در خدمت مناطق مصنوع مجاور قرار دارند. این شبکه فضایی،

۱. Continuous Productive Urban Landscapes (CPUL)

فضاهای باز شهری موجود را به هم متصل نموده و علاوه بر اینکه ابزاری برای مدیریت فضاهای باز شهری در مقیاس کلان می‌باشد، زمینه‌ای برای اصلاح کاربری زمین‌های شهری است (Viljoen, 2011).

با توجه به نقش مهم باغ ایرانی در شهرهای ایران، رویکرد CPUL به عنوان یک راهبرد مکان‌سازی می‌تواند ابزاری برای اتصال فضایی-فیزیکی باغ‌های تاریخی، پارک‌های مدرن، فضاهای سبز، پیاده‌روها، فضاهای باز دانشگاه‌ها و مدارس به مناظر کشاورزی و منابع طبیعی در حاشیه و پیرامون شهر باشد. لذا بر خلاف رویکرد فعلی در احیای منظر متمرکز باغ‌های تاریخی که صرفاً با کاشت درختان میوه و بدون نگاه راهبردی به باغ به عنوان بخشی از زیرساخت سبز شهری که می‌تواند کانون پدیده باغبانی شهری تلقی گردد، باغ ایرانی می‌تواند حلقه اتصال فضاهای باز شهری در بستری از مناظر شهری پیوسته و مولد تلقی گردد. بر این اساس علاوه بر باغ‌های تاریخی حتی می‌توان پارک‌ها و فضاهای سبز شهری را مورد بررسی قرار داد که کدام زون‌ها و فضاهای پارک شهری در ارتباط با سایر فضاهای باز شهری، می‌تواند به منظرسازی متمرکز و باغبانی شهری اختصاص یابد (Middle et al., 2014). همچنین می‌توان بحث ایجاد سبزه‌راه‌ها را با استفاده از گونه‌های متمرکز بدون اینکه سایر کارکردهای مسیر حرکتی مختل گردد به منصفه ظهور رساند (Colinas et al., 2018). طبق این پیشنهاد، خیابان‌ها و مناظر خیابانی با ترافیک سبک را می‌توان به عرصه‌های طولی باغبانی شهری تبدیل نمود که توسط مسیر دوچرخه و پیاده‌رو احاطه شده است. مفاهیمی چون مناظر شهری پیوسته و مولد، راهبردهای طراحی را فراهم می‌نمایند که انسجام فضایی و سازماندهی به جنبه‌های زیربنایی و کیفی کشاورزی شهری می‌دهد (Viljoen, 2011).

الگوی پراکنش باغ‌های تاریخی در بافت شهری معمولاً به شکل قطعات و تکه‌های پراکنده و جدا از هم استو جالب توجه اینکه با اتصال فیزیکی باغ به عنوان منظر متمرکز به زیرساخت سبز شهری، شبکه‌ای از منظر کشاورزی ایجاد خواهد شد. علاوه بر ادغام و اتصال فیزیکی باغ و فضاهای باز شهری، اصول معین منظرسازی متمرکز ایرانی را از باغ می‌توان به شبکه پیوسته منظر متمرکز منتقل و صادر نمود. در واقع، با استفاده از مفهوم CPUL در مورد باغ‌های تاریخی شهری، باغ به نقطه شروع و نقطه کانونی شبکه متداومی از فضاهای باز مولد تبدیل شده، در حالی که اصول ایرانی طراحی منظر مولد بر روی این شبکه اعمال خواهد شد (Khalilnezhad, 2016).

هر چند باغ‌های تاریخی دارای ساختار پایدار و تعریف‌شده می‌باشند، اما به طرز حیرت‌انگیزی دارای قابلیت تلفیق و ادغام در مفاهیم معاصر برنامه‌ریزی منظر مانند CPUL هستند. بنابراین، CPUL به عنوان یکی از مفاهیم برنامه‌ریزی منظر تحت استراتژی مکان‌سازی، می‌تواند ابزاری برای اتصال فیزیکی و مبنایی برای ساخت شبکه منسجمی از مناظر مولد شهری باشد (شکل ۳). در همین حال، فضاهای سبز قدیمی متشکل از گونه‌های گیاهی غیربومی و خارجی، غیرجذاب، و محدود را می‌توان بر اساس اصول منظرسازی خوراکی دوباره طراحی نمود (Lafontaine-Messier et al., 2016). لذا صادرات اصول طراحی فضای سبز سنتی از باغ تاریخی به فضاهای باز شهری بر اساس رویکرد رایج به باغبانی شهری ممکن است. در نتیجه با اعمال کانسپت مناظر شهری پیوسته و مولد، باغ‌های پراکنده و قطعه قطعه در بستر شهری به شکل شبکه‌ای با سایر مناظر شهری متصل شده و فرم قطعه قطعه به فرم شبکه‌ای ارتقا می‌یابد (Sartison & Artmann, 2020; Scharf et al., 2019). در این شبکه، باغ‌های تاریخی مرکز فرهنگ و کاشت بوده و هویت باغبانی شهری در شهرهای ایران تقویت می‌گردد. این شبکه فضایی-فیزیکی، باغ‌های تاریخی، پارک‌های عمومی و فضاهای باز و سبز را به هم مرتبط نموده، در حالی که اصول طراحی منظر خوراکی، در طراحی فیزیکی و فضایی این شبکه اعمال می‌گردد.

شکل ۲- نقشه پیشنهادی برای لندن ۲۰۰۹ بر اساس رویکرد CPUL در یکی از نمایشگاه‌های اروپایی غذا (Verzone & Woods, 2021)

Figure 2- Suggested map for London 2009 based on CPUL approach at one of the European Food Exhibitions

(Verzone & Woods, 2021)

باغ ایرانی به عنوان فضای عمومی موفق

باغ ایرانی، فضای مهمی برای آسایش شهروندان و فرصت حیاتی برای تجدید حیات عاطفی، مادی و معنوی افراد است (Pouya *et al.*, 2015). یکی از انگیزه‌هایی که باغ ایرانی را به عنوان نقطه شروعی برای پیشرفت باغبانی شهری در ایران مطرح می‌نماید، نقشی است که باغ‌های ایرانی سنتی برای سلامت ساکنان شهری بازی می‌کند. محققان ثابت نموده‌اند که فعالیت‌های باغبانی شهری و مشارکت شهروندان در تولید غذای شهری بر سلامت فرد و جامعه واجد اثرات مثبت است (Riolo, 2018; Theodorou *et al.*, 2021). مزایای باغبانی و درگیر شدن با باغبانی شهری را می‌توان به سلامت جسمی و تعمیق و توسعه روابط اجتماعی طبقه‌بندی نمود. سلامت جسمی ناشی از مصرف محصولات ارگانیک بوده و ارتقای انسجام اجتماعی ناشی از بهبود روابط بین فردی است که در ذات فعالیت‌های باغبانی شهری نهفته است (Armstrong, 2000). همچنین ثابت شده است که باغ‌های اجتماعی در امنیت غذایی فرد، خانواده و جامعه نقش دارد (Corrigan, 2011).

جنبه دیگر رابطه بین سلامت و باغبانی شهری، ساخت جامعه‌ای سالم با تقویت ارتباطات اجتماعی و رفتاری از طریق روش‌های تولید محصولات کشاورزی در فضاهای مربوطه است (Mouratidis & Poortinga, 2020; Veen, 2015; Veen *et al.*, 2016). بنابراین اینکه مردم می‌توانند احساس موفقیت، رضایت و لذت زیبایی از فعالیت باغبانی خود به دست آورند را می‌توان به ارتقای سلامت تعبیر نمود. با این حال، باغبانی عمومی در سایت‌های سهمیه‌ای و مشترک شامل فضاهایی است که در آن مردم از فعالیت‌های باغبانی بهره‌مند می‌شوند که انزوای اجتماعی را از بین برده و به توسعه شبکه‌های اجتماعی واقعی می‌انجامد (Bendt *et al.*, 2013; Cervinka *et al.*, 2016; Djokić *et al.*, 2018). با ارتقای کیفیت زندگی و سلامت روحی روانی افراد مسن، سایت‌های باغبانی عمومی می‌توانند راه عملی بسط منظر شفابخش باشد (Milligan *et al.*, 2004).

کشورهای توسعه یافته و مرفه به جنبه دوم دستاوردهای باغبانی شهری توجه بیشتری نموده، چرا که به دلیل تأثیر آن بر روابط اجتماعی، روابط متقابل، اعتماد متقابل، تصمیم‌گیری جمعی، مشارکت مدنی و جامعه‌سازی است که می‌تواند توسط باغ‌های

اجتماعی از طریق فعالیت‌های کلیدی مانند فعالیت‌های داوطلبانه، و فعالیت‌های محله‌ای شکوفا گردد. بنابراین، باغبانی شهری برای هر دو جنبه تجدید حیات اجتماعی و همچنین ارتقای سلامتی افراد مفید است (Teig et al., 2009). یافته‌های رستمی و همکاران (Rostami et al., 2014) نشان می‌دهد که باغ‌های تاریخی ایران به عنوان اماکن عمومی بخشی جدایی‌ناپذیر از هویت و سلامت شهروندان هستند. باغ تنها فضایی فیزیکی نبوده؛ بلکه نماد منسجمی از ابعاد فیزیکی، نمادین، معنوی و اجتماعی-فرهنگی شهروندان است. بر اساس تحقیقات، یکی دیگر از ویژگی‌های قابل توجه باغ ایرانی این است که باغ‌های تاریخی ایرانی، اماکن عمومی موفقی به دلیل وجوه تاریخی، طبیعی، کاربردی و عاطفی‌شان هستند (Rostami et al., 2016b). تجارب موجود که به دنبال ایجاد تعامل عاطفی و احساسی بین بازدیدکنندگان و باغ است، نشان می‌دهد احساساتی مانند آرامش و آسایش، شادی، راحتی، ایمنی، آزادی و حتی سلامت غالباً توسط بازدیدکنندگان در حال بازدید و تجربه باغ ذکر شده است (Bazrafshan et al., 2021).

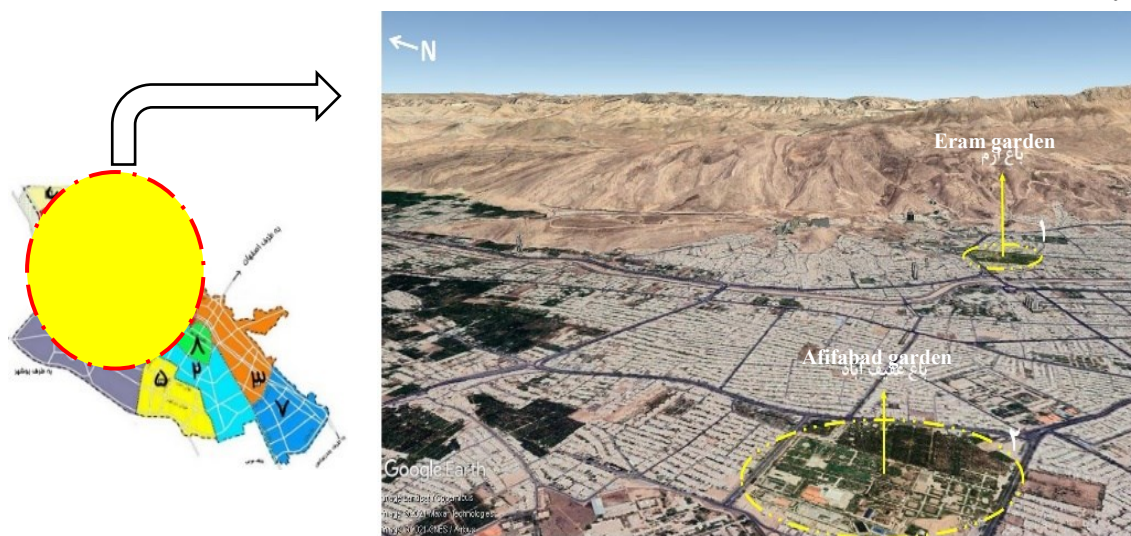
در مورد دیدگاه خاص این مطالعه باید گفت علیرغم اهمیت باغ ایرانی به عنوان فضای شهری موفق که بسیاری از کارکردهای اجتماعی و نیازهای روانی شهروندان در آن محقق می‌گردد، نقش ارتباط شهروندان با میراث کشاورزی محسوس و نامحسوس مغفول مانده است. تنوع طبیعی و ابعاد منسجم و تاریخی باغ، برای شهروندان فرصتی را در جهت شناخت باغ به عنوان مکانی منحصر به فرد فراهم می‌کند که احساس وابستگی و پیوستگی با آن نمایند (Finlay et al., 2015; Lottrup et al., 2012). تعامل شهروندان با باغ‌ها و تعدد تجربیات، منجر به ادراک عمیق‌تر معنا و ارزش باغ گردیده، تا از طرفی باغ را بشناسند، و از سوی دیگر به آن دلبستگی کاربردی و عاطفی بنمایند که برانگیزاننده حس مکان و هویت است (Bazrafshan et al., 2016b; Rostami et al., 2021). بنابراین، مشارکت دادن شهروندان در فعالیت‌های کشاورزی در داخل باغ‌های ایرانی و درگیر نمودن مردم با میراث ملموس و ناملموس باغ، سطح حفاظت و حمایت از باغ را ارتقا داده، چرا که باغبانی شهری ابزاری برای شکوفایی استعداد طبیعی باغ‌های تاریخی در کارآفرینی، بهبود انسجام اجتماعی و ارتقای سطح سلامت فیزیکی و اجتماعی است.

مواد و روش‌ها

در مطالعه حاضر، روش تحقیق از نوع کیفی و ترکیبی از روش تحقیق تحلیلی-توصیفی و روش استنادی است. جمع‌آوری اطلاعات به شیوه کتابخانه‌ای و مصاحبه به همراه مطالعات میدانی در باغ‌های تاریخی منطقه یک شهر شیراز صورت گرفته است. نگارندگان با استفاده از منابع علمی که عمدتاً انگلیسی هستند، مبانی نظری توسعه باغبانی شهری مبتنی بر میراث فرهنگی و کشاورزی را گردآوری نموده و ضمن اشاره به ظرفیت‌های باغ ایرانی، سعی در اثبات فرضیه خود مبنی بر امکان تحقیق باغبانی شهری مبتنی بر پتانسیل باغ ایرانی داشته‌اند. از این نظر علاوه بر مرور ادبیات علمی، نوعی مطالعه تطبیقی نیز میان ظرفیت‌های موجود و منظر ایده‌آی شهری مبتنی بر منظرسازی خوراکی نیز مورد توجه نگارندگان بوده است. مطالعات میدانی در شهریورماه سال ۱۴۰۰ انجام گرفت که مصاحبه با مدیران و مشاوران با سابقه باغ‌ها و همچنین اخذ اطلاعات از باغبانان قدیمی نیز به تکمیل مطالعات میدانی کمک کرد. پرسشنامه خدمات بوم‌شناختی باغ‌های تاریخی منطقه یک شیراز توسط نگارندگان مبتنی بر ادبیات تحقیق، و با هدف بررسی چگونگی احیای منظر کشاورزی در باغ ایرانی تنظیم گردید. محققان در پی شناسایی راهبردهای توسعه باغبانی شهری با توجه به ظرفیت‌های تولیدی باغ ایرانی و چگونگی تعمیم آن در سایر فضاهای شهری قابلیت‌دار برای امر شهرسازی غذایی بودند.

مطالعه موردی: باغ ارم و عقیف آباد شیراز

برای ملموس بودن و مجسم شدن فرضیات مقاله و چگونگی احیای میراث خوراکی باغ ایرانی، منطقه یک شهر شیراز به عنوان یکی از مناطق واجد باغ‌های تاریخی ایرانی متعدد انتخاب گردید. این منطقه با مساحتی حدود ۴۲۳۵ هکتار، از شمال به بلوار ارم، چمران و کوهسار، از جنوب به بلوار زرهی و استقلال، از غرب به بلوار ایمان (همت) و از شرق به خیابان انقلاب (مشیر فاطمی) و میدان امام حسین متصل است (شکل ۲). چهار باغ ارم، عقیف‌آباد، تخت و ناری (اناری) که در منطقه یک شهر شیراز واقع شده‌اند به عنوان نمونه‌های موردی انتخاب گردیدند که در این میان دو باغ تخت و ناری به علت عدم دسترسی عموم به آن‌ها از تحقیق حذف گشت و تمرکز پژوهش بر روی دو باغ ارم و عقیف‌آباد قرار گرفت. «باغ ارم» نمونه‌ای از باغ‌های بی‌نظیر تاریخی ایرانی است که در شمال غرب شهر شیراز در خیابان ارم، نزدیک به میدان ارم و در نزدیکی مجموعه دانشگاه شیراز قرار دارد. این باغ از زمینی مستطیلی شکل تشکیل شده است که امروزه مساحت آن نزدیک به ۱۱۰ هزار متر مربع می‌باشد. درهای ورودی باغ ارم به طرف شمال و بلوار ارم هستند، اضلاع دیگر آن به بلوار آسیاب سه‌تایی، خانه‌های مسکونی و باغ‌های دیگر محدود می‌شوند. تنوع گیاهان در این باغ چشمگیر است و به همین دلیل این باغ به باغ گیاه‌شناسی شیراز شهرت دارد. این باغ در تیرماه سال ۱۳۹۰ در فهرست میراث جهانی یونسکو به ثبت رسید. «باغ عقیف‌آباد» با وسعتی حدود ۱۲۷ هزار متر مربع در محله عقیف‌آباد در انتهای خیابان عقیف‌آباد، نزدیک به خیابان ستارخان قرار دارد و درب ورودی اصلی این باغ در بخش شمالی باغ قرار گرفته است. این مجموعه در سال ۱۳۵۱ در فهرست آثار ملی ایران به ثبت رسیده است.

شکل ۳- نقشه و عکس هوایی از موقعیت سایت‌های مطالعاتی در شهر شیراز

Figure 3- Map and aerial photo of study sites in Shiraz city

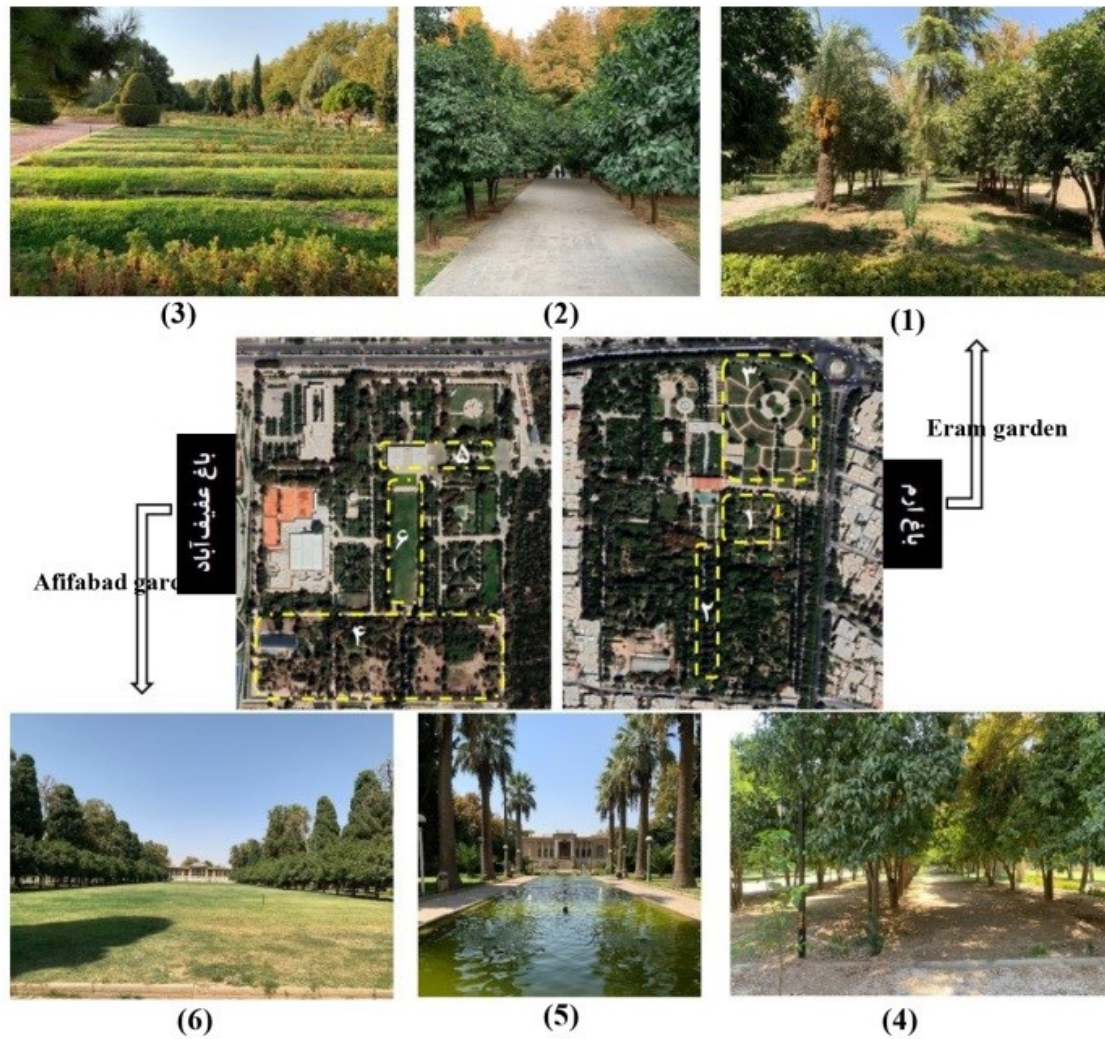
گردآوری داده‌های تحقیق

باغبانی شهری بر اساس گونه‌شناسی مکانی برای تولید غذای شهری به ۱۴ گونه مختلف، شامل زمین‌های کشاورزی شهری، محوطه مسکن اجتماعی، حیاط خانه‌ها، بالکن‌ها، پشت‌بام‌ها، باغ‌ها و پارک‌ها، میداين و پلاژها، فضاهای حواشی زمین‌های ورزشی، لبه‌های جنگلی، خیابان‌ها و جاده‌ها، حواشی مسیر راه‌آهن، زیرساخت‌های صنعتی و سایت‌های پسا صنعتی و زمین‌های خالی و بلااستفاده تقسیم‌بندی می‌شود (Verzone & Woods, 2021) که این مطالعه در پی شناسایی پتانسیل‌های باغ‌های تاریخی است که طبق این دسته‌بندی در زمره فضاهای عمومی شهری طبقه‌بندی می‌گردند.

در منطقه یک شیراز، باغ‌های ارم و عفیف آباد، فضاهای عمومی شهری هستند که بخش مهمی از بافت شهری می‌باشند و گویای تمایل جمعیت آن برای نزدیک بودن به طبیعت و تجربه فضای باز می‌باشند. این فضاها معمولاً تحت تاثیر ابتکار برنامه‌ریزی و طراحی محیطی، همجواری با املاک مسکونی و پرتراکم شهری، به دلیل حفاظت از زیرساخت طبیعی شهر، مقیاس قابل بهره‌برداری، طراحی منظر و کاربرد ممتاز گردشگری و بهره‌مندی از تنوع گیاهی غنی جز مهم‌ترین فضاهای باز و سبز شهری در شیراز هستند.

قابلیت‌سنجی باغ‌های مورد مطالعه برای توسعه باغبانی شهری

بر اساس مطالعات میدانی و مصاحبه صورت گرفته از مسئولین باغ‌های ارم و عفیف‌آباد، داده‌های زیر به دست آمد (جدول ۳ و ۴). باغ ارم به عنوان باغ گیاهشناسی در اختیار دانشگاه شیراز است و سازمان‌های میراث فرهنگی کشور و یونسکو نیز بر نگهداری و حفاظت از این باغ نظارت دارند. باغ عفیف‌آباد، هم‌اکنون در اختیار ارتش قرار دارد و یکی از بزرگ‌ترین موزه‌های سلاح خاورمیانه در آن واقع شده است. سازمان میراث فرهنگی کشور نیز بر حفاظت از این باغ نظارت می‌کند. هر دو باغ تاریخی دارای هزینه ورودی بوده و نوع خدمات ارائه شده توسط هر دو باغ، فرهنگی (گردشگری و تفریح، سلامت و رفاه)، تنظیمی (تغییر اقلیم)، بوم‌شناختی (تامین زیستگاه امن برای انسان و جانوران) و زیبایی‌شناختی بوده و هر دو نیز محلی برای انجام فعالیت‌های سلامت‌بخش همچون فعالیت‌های فیزیکی و روحی در راستای تامین رفاه شهروندان است. سالانه در حدود ۴۰۰ هزار نفر از باغ ارم بازدید می‌کنند در حالیکه حجم بازدید عمومی از باغ عفیف‌آباد نسبت به باغ ارم کمتر و سالانه در حدود ۲۰۰ هزار نفر است. در هر دو باغ مطالعاتی، با وجود درختان مثمری مانند نارنج، انار، نخل خرما، ازگیل، توت، خرمالو، بادام، سیب، زردآلو و گلابی، متأسفانه برنامه و چشم‌انداز مشخصی برای احیای بخش مثمر باغ در دستور کار نبوده و در زمینه علاقه‌مندی شهروندان به مشارکت در نگهداری و یا احداث مناظر خوراکی نیز تاکنون تحقیق و اقدامی صورت نگرفته است. در باغ‌های مورد مطالعه، احجام گیاهی مثمر در طول زمان و به دلیل افت سطح کیفی مدیریت و عوامل اقلیمی و تغییرات ناخواست فرهنگی، به خطوط گیاهی، و خطوط مثمر به نقاط گیاهی شامل تک درختان باقی مانده از گذشته تقلیل یافته‌اند. لذا تنوع گونه‌های مثمر و لایه‌های گیاهی خوراکی کاهش یافته و به تناسب کاهش تنوع و حجم پوشش گیاهی، میزان بهره‌وری منابع به حداقل رسیده است. برای مثال در باغ ارم، منظر مثمر باغ در مقایسه با باغ عفیف‌آباد به دلیل مقاومت بیشتر گیاهان زینتی نسبت به تنش‌های محیطی و نیاز به عملیات مراقبتی و عملیات داشت کمتر، بیشترین تغییر کاربری به منظر زینتی را داشته است در حالیکه در باغ عفیف‌آباد، منظر مثمر در انتهای شرقی باغ حفظ گشته ولی وضع مناسب و مطلوبی ندارد. بیشتر محصولات تولیدی در این دو باغ، میوه درختان مثمر در مقیاس کم بوده که توسط پرسنل باغ مصرف می‌شوند. در هر دو باغ، ارتباط و پیوستگی دیداری با منظر زینتی بیش از منظر مثمر است. همچنین بر خلاف منظر زینتی که تقریباً هیچ انقطاع دیداری با ناظر ندارد، منظر مثمر در برخی موقعیت‌های دید، هرگز دیده نمی‌شود. همچنین در باغ‌های مطالعاتی، مسیر اصلی باغ و فضای باز جلو عمارت اصلی بهترین موقعیت برای ارتباط مستقیم دیداری-فضایی با منظر زینتی، و مسیرهای فرعی و جانبی برای ارتباط مستقیم دیداری-فضایی با منظر مثمر می‌باشند. در حال حاضر هیچگونه اشتغال سبز و خدمات تولیدی مانند کشاورزی و سرمایه‌گذاری‌های زیست‌محیطی در این دو باغ وجود ندارد. داده‌های حاصل از برداشت میدانی این دو باغ نشان می‌دهند که تعمیم اصول باغسازی ایرانی در سایر زیرساخت‌های سبز شهری مانند پارک‌ها و فضاهای سبز شهری نیز صورت گرفته است.

شکل ۴- ۱) درختان مثمر باقیمانده که به صورت پراکنده در باغ ارم وجود دارند، ۲) مسیرهای احاطه شده توسط درختان نارنج، ۳) کرت‌های تغییر کاربری یافته جهت ایجاد باغ رز، ۴) کرت‌های مخصوص درختان مثمر که در حال حاضر به حال خود رها شده‌اند و یا توسط درختان نارنج جایگزین شده‌اند، ۵) استخر طولی و درختان نخل ردیفی به عنوان عناصر بصری شاخص، ۶) فضای باز وسیعی که در ضلع شرقی کوشک توسط چمن پوشیده شده است.

Figure 4- 1) Remaining edible trees that are scattered in the Eram Garden, 2) Paths surrounded by orange trees, 3) Changed plots to create rose garden, 4) Plots for planting edible trees now abandoned or replaced by orange trees, 5) Long pool and rowing palm trees as visual elements, 6) Wide open space covered by grass on the eastern side of the Pavilion

جدول ۳- یافته‌های حاصل از برداشت میدانی از باغ ارم

Table 3- Findings from field surveying Eram garden

توصیف ویژگی‌ها و جزئیات Description of Features and Details	عناصر باغ Garden Elements	باغ ارم Eram Garden
کوشک اصلی باغ-باغ‌ها با سبک‌های مختلف در پشت کوشک-حیاط خلوت پشت کوشک اصلی- جریان آب و حوض مرکزی باغ	عناصر بصری شاخص و چشمگیر Unique visual elements	نقطه کانونی Focal Point
محور مرکزی باغ که روبروی ضلع شرقی کوشک واقع شده است، گردشگران را از غرب به شرق باغ می‌رساند. حاشیه محور مرکزی باغ توسط شمشاد‌های کوتاه احاطه شده است.	منظرسازی کلاسیک محور مرکزی باغ Classic landscaping of the central axis of the garden	منظرسازی رسمی Official landscaping
کاشی‌کاری‌های رنگین- گچ بری- ستون‌های سبک تخت جمشید- نقاشی‌های مربوط به شاهنامه- کتیبه‌های سنگی با خط نستعلیق- آینه‌کاری	معماری تزئینی کوشک مرکزی Decorative Architecture of the central Pavilion	آثار هنری Artwork
درختان: سرو ناز، کاج، افرا، ارغوان، بید مجنون، سیاه بید، زبان گنجشک، بید مشک، ماگنولیا، برگ بو، سپیدار و اکالیپتوس. درختچه: یاس خوشه‌ای، یاس زرد، توری، سنبل درختی، به ژاپنی، طاووسی، خرزهره، ابریشم و انواع گل رز و فصلی	گیاهان غیرخوراکی و زینتی Non-edible and ornamental plants	گیاهان زینتی Ornamental Plants
این باغ در بافت شهری واقع شده است. پیاده‌روها و ورودی‌هایی وجود دارد که باغ را برای بازدیدکنندگان قابل دسترسی می‌کند.	دیوار باغ به عنوان حریم مشخص و معلوم The wall of the garden as a distinct privacy	بستر سایت Site Environment
برنامه‌های تفریحی جایگزین در تعطیلات مذهبی و ملی ویژه ارائه می‌شود.	وجود برنامه‌های تفریحی Existence of recreational programs	بستر سایت Site Environment
در این باغ، فضاهای کشاورزی و تولیدی از فضای عمومی باغ جدا نبوده و در سطح باغ پخش هستند. در حال حاضر فضاهای تولیدی تبدیل به فضاهای سبز تزئینی شده‌اند.	تفکیک فضای تولید از فضای عمومی باغ Separation of garden's production space from its public space	بستر سایت Site Environment
کاخ باغ به عنوان محل اصلی ملاقات عمل می‌کند.	امکان گردهم‌آیی بازدیدکنندگان در جلو و اطراف کوشک The possibility of visitors gathering in front and around the Pavilion	طراحی سایت Site Design
یک شبکه عابر پیاده دسترسی را در داخل سایت فراهم می‌کند.	شبکه پیاده‌روهای باغ Garden's sidewalks network	طراحی سایت Site Design
کرت‌های کشاورزی تبدیل به محل کاشت گیاهان تزئینی شده‌اند. گیاهان مثمر در سطح باغ پراکنده بوده و دارای کرت مشخصی نیستند.	وجود کرت‌های کشاورزی و گیاهان مثمر Existence of agricultural plots and edible plants	طراحی سایت Site Design

معیارها- Criteria

جاذبیت- Attraction
عوامل موثر- Effective Factors

عملکرد- Function
عوامل موثر- Effective Factors

توصیف ویژگی‌ها و جزئیات Description of Features and Details	عناصر باغ Garden Elements	باغ ارم Eram Garden
تمام سازه‌های ورودی، پیاده‌روها، جوی‌ها، درختان، فضاهای تعاملی اجتماعی و نورپردازی مقیاس عابر پیاده، و همچنین کاخ و استخر، دائمی هستند.	ساختارهای معماری و معماری منظر دائمی و ثابت Permanent and constant architectural and landscape structures	ثبات طراحی Design Stability
به دلیل پوشش گیاهی سرسبز، باغ از انعطاف‌پذیری اقلیمی بالایی در گرمای تابستان و خنکی زمستان برخوردار است. با توجه به بزرگی کوشک، می‌تواند تعداد زیادی از بازدیدکنندگان را در هر شرایط آب و هوایی پذیرایی کند، مردم می‌توانند از کاخ در طول سال به عنوان یک اثر باستانی از میراث هنری دیدن کنند.	توجه به طراحی انعطاف‌پذیر، اقلیم محلی و تغییرات فصلی در میراث معماری سنتی باغ ایرانی Considering flexible design and local climate in the traditional architectural heritage of garden	انعطاف‌پذیری Flexibility
باغ تاریخی کاملاً متمایز از بافت شهری است. اما جامعه محلی هنوز در برنامه و نگهداری باغ مشارکت نکرده‌اند.	برجستگی بصری و مفهومی باغ در شهر Visual and conceptual prominence of the garden in the city	ندامیت Wholeness
نیمکت‌ها و نشیمنگاه کافی در باغ وجود دارد. این باغ از نظر سن، جنسیت و پیشینه فرهنگی بازدیدکنندگان متنوعی را به خود جذب می‌کند. این باغ گردشگران ایرانی و خارجی زیادی را به خود جذب می‌کند. هیچ فضایی به طور خاص برای بازی کودکان طراحی نشده است.	شهرت باغ، تسهیلات، امکانات و مبلمان در باغ Garden's fame, facilities and furniture	حیات اجتماعی Social life

جدول ۴- یافته‌های حاصل از برداشت میدانی از باغ عقیف‌آباد

Table 4- Findings from field surveying Affabad garden

توصیف ویژگی‌ها و جزئیات Description of Features and Details	عناصر باغ Garden Elements	باغ عقیف‌آباد
کوشک اصلی باغ- سردر شمالی باغ- دو حوض روبروی ضلع شمالی و شرقی کوشک- درختان نخل ورودی اصلی باغ- ماشین آلات جنگی- کفپوش روبروی ورودی اصلی کوشک- فضای چمن بزرگ در ضلع شرقی کوشک	عناصر بصری شاخص و چشمگیر Unique visual elements	معیارها- Criteria- جاذبیت- Attraction- عوامل موثر- Effective Factors-
محور مرکزی باغ که روبروی ضلع شمالی کوشک واقع شده است، منظر اصلی باغ را تشکیل می‌دهد. حاشیه محور مرکزی باغ توسط درختان نخل احاطه شده است.	منظرسازی کلاسیک محور مرکزی باغ Classic landscaping of the central axis of the garden	منظرسازی رسمی Official landscaping

توصیف ویژگی‌ها و جزئیات Description of Features and Details	عناصر باغ Garden Elements	باغ عفیف‌آباد
کاشی‌کاری‌های رنگین- گچ بری و مقرنس کاری- ستون‌ها و سرستون‌ها به سبک تخت جمشید- نقاشی‌های مربوط به شاهنامه- آینه‌کاری- شیشه‌های رنگی- سقف چوبی آراسته به نقش‌های گل و بوته- پنجره‌های چوبی	معماری تزئینی کوشک مرکزی Decorative Architecture of the central Pavilion	آثار هنری Artwork
درختان: سرو ناز، کاج، نخل بادبزنی، افرا، عرعر، سدر، چنار، ارغوان، بید مجنون، سیاه بید، زبان گنجشک، بید مشک، ماگنولیا، برگ بو، سپیدار و اکالیپتوس. درختچه: شمشاد، یاس خوشه‌ای، یاس زرد، توری، سنبل درختی، به ژاپنی، طاووسی، خرزهره، ابریشم و انواع گل رز و فصلی	گیاهان غیرخوراکی و زینتی Non-edible and ornamental plants	گیاهان زینتی Ornamental Plants
این باغ در بافت شهری واقع شده است. دیوارهای مشخصی دارد. پیاده‌روها و ورودی‌هایی وجود دارد که باغ را برای بازدیدکنندگان قابل دسترسی می‌کند. برنامه‌های تفریحی جایگزین در تعطیلات مذهبی و ملی ویژه ارائه می‌شود.	دیوار باغ به عنوان حریم مشخص و معلوم The wall of the garden as a distinct privacy وجود برنامه‌های تفریحی Existence of recreational programs	بستر سایت Site Environment
فضاهای کشاورزی و تولیدی باغ بیشتر در انتهای بخش شرقی باغ نمایان بوده و از فضاهای تفریحی که بیشتر در غرب و شمال باغ قرار گرفته‌اند، منفک شده‌اند.	تفکیک فضای تولید از فضای عمومی باغ Separation of garden's production space from it's public space	عوامل مؤثر- عوامل مؤثر Effective Factors- عوامل مؤثر
کاخ باغ به خصوص ضلع شمالی و شرقی آن به عنوان محل اصلی ملاقات عمل می‌کند. یک شبکه عابر پیاده، دسترسی را در داخل سایت فراهم می‌کند.	امکان گردهم‌آیی بازدیدکنندگان در جلو و اطراف کوشک The possibility of visitors gathering in front and around the Pavilion شبکه پیاده‌روهای باغ Garden's sidewalks network	طراحی سایت Site Design
کرت‌های کشاورزی بیشتر در انتهای ضلع شرقی باغ قرار دارد. درختان مثمر مانند بهار نارنج در حاشیه مسیرهای حرکتی قرار دارند. تمام سازه‌های ورودی، پیاده‌روها، جوی‌ها، درختان، فضاهای تعاملی اجتماعی و نورپردازی مقیاس عابر پیاده، و همچنین کاخ و استخر، دائمی هستند.	وجود کرت‌های کشاورزی و گیاهان مثمر Existence of agricultural plots and edible plants ساختارهای معماری و معماری منظر دائمی و ثابت Permanent and constant architectural and landscape structures	ثبات طراحی Design Stability

توصیف ویژگی‌ها و جزئیات Description of Features and Details	عناصر باغ Garden Elements	باغ عقیف‌آباد
به دلیل پوشش گیاهی سرسبز، باغ از انعطاف‌پذیری اقلیمی بالایی در گرمای تابستان و خنکی زمستان برخوردار است. با توجه به بزرگی کوشک، می‌تواند تعداد زیادی از بازدیدکنندگان را در هر شرایط آب و هوایی پذیرایی کند، مردم می‌توانند از کاخ در طول سال به عنوان یک اثر باستانی از میراث هنری دیدن کنند.	توجه به طراحی انعطاف‌پذیر، اقلیم محلی، تغییرات فصلی در میراث معماری سنتی باغ ایرانی Considering flexible design and local climate in the traditional architectural heritage of garden	انعطاف‌پذیری Flexibility
باغ تاریخی کاملاً متمایز از بافت شهری است. اما جامعه محلی هنوز در برنامه و نگهداری باغ مشارکت نکرده اند.	برجستگی بصری و مفهومی باغ در شهر Visual and conceptual prominence of the garden in the city	تمامیت Wholeness
نیمکت‌ها و نشیمنگاه کافی در باغ وجود دارد. این باغ از نظر سن، جنسیت و پیشینه فرهنگی بازدیدکنندگان متنوعی را به خود جذب می‌کند. این باغ گردشگران ایرانی و خارجی زیادی را به خود جذب می‌کند. هیچ فضایی به طور خاص برای بازی کودکان طراحی نشده است.	شهرت باغ، تسهیلات، امکانات و مبلمان در باغ Garden's fame, facilities and furniture	حیات اجتماعی Social life

نتایج و بحث

باغ‌های تاریخی اماکنی هستند که در آن‌ها میراث فرهنگی و فعالیت‌های کشاورزی همزیستی داشته و در مناطق شهری و حومه شهری واقع هستند. این باغ‌ها منظر فرهنگی و میراث فرهنگی محسوب گشته و لذا توسط قانون محافظت می‌شوند. توسعه کشاورزی و باغبانی شهری در باغ‌ها و مناظر میراثی، حفاظت منظر و ارزش میراثی آن را نیز تقویت می‌نماید (Branduini *et al.*, 2016). در ایران، بر خلاف تمایل به حفظ ابنیه و مناظر تاریخی، انگیزه زیادی برای نگهداشت و یا احیاء کشاورزی تاریخی و میراثی وجود ندارد. ساختمان‌ها و دیوارها، برخی از باغ‌های تاریخی را احاطه می‌کنند بدون اینکه کشاورزی و تولیدی در باغ در جریان باشد. از آنجا که در دسترس بودن و دسترسی به زمین مولد در برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری برای کشاورزی شهری بسیار مهم است (Paradis *et al.*, 2016)، برنامه استفاده مجدد از فضاهای باز مولد موجود در باغ‌ها باید به مزرعه آموزشی، بازار کشاورزان و باغبانان مواد غذایی ارتقاء یابد.

اهمیت خاص فرهنگی مورفولوژی و ساختار کشاورزی تاریخی، فراتر از نوع کشت (محصولات، میوه‌ها، سبزیجات) می‌باشد. بسیاری از انواع محلی کشاورزی شهری و باغبانی غذا همچنان به استفاده از روش‌های سنتی کشاورزی و بهره‌مندی از اهمیت فرهنگی مکان کشاورزی ادامه می‌دهند. این تداوم به افزایش آگاهی عمومی درباره ارزش کشاورزی و اهمیت میراث کشاورزی کمک می‌نماید. از سوی دیگر، ویژگی‌ها و عناصر میراثی و یا مناظر بصری و ارزش‌های تاریخی اغلب برای بسیاری از شهروندان جذاب بوده و لذا توسعه کشاورزی در اماکن و مناظر واجد ارزش‌های میراثی، مزایای مضاعفی را برای کشاورزی شهری به همراه دارد (Lička and Maldonado, 2016). بر این اساس و مبتنی بر تجربیات جهانی، مطالعه حاضر دو راهبرد اصلی (مشمول بر ۱) مشارکت عمومی و (۲) مکان‌سازی را برای ادغام باغبانی شهری در شهرها و مناظر شهری ایران با

تاکید بر نقش باغ‌های تاریخی که در حال حاضر در داخل و یا حومه شهر واقع هستند، پیشنهاد می‌نماید (شکل ۵). در راهبرد مشارکت عمومی، این را نباید دست کم گرفت که تجربیات اخیر مشارکت شهروندان در پروژه‌های باغبانی شهری اروپا ثابت می‌کند میراث فرهنگی و باغبانی شهری متقابلاً یکدیگر را بهبود و ارتقاء می‌بخشند (Lohrberg *et al.*, 2016). بنابراین، مشارکت دادن عموم مردم در باغبانی و کشاورزی با انجام خدمات فرهنگی برای جامعه، می‌تواند مناظر فرهنگی سنتی و اجزای آن‌ها، انواع محصولات، و تکنیک‌های کاشت را حفاظت نموده و آداب و رسوم و سنت‌ها را به نسل جدید انتقال دهد (Branduini *et al.*, 2016). یکی دیگر از جنبه‌های مشارکت مردمی، آموزش مبانی و اصول فعالیت‌های باغبانی سنتی است که تضمین‌کننده انتقال ارزش‌های فرهنگی از پهنه‌های تاریخی کشاورزی به زندگی روزمره شهروندان است. طراحی فضایی باغ ایرانی دارای اصول متمایز و معینی در خصوص ادغام فضای باز تولیدی و فضای باز تفریحی و تزیینی است. و لذا نه تنها مشارکت دادن شهروندان در فعالیت‌های کشاورزی، تداخل و تضادی با کارکردهای رسمی یا تفریحی باغ‌ها ندارد، بلکه حفاظت از تداوم کارکردهای فعلی باغ‌ها را نیز تضمین نموده، چرا که باغ را از فضایی حاشیه‌ای و تاریخی به فضای مرکزی کار و زندگی شهروندان تبدیل می‌نماید که در آن مشغول آموزش و تولید و تجربه باغبانی و کشاورزی شهری هستند (Khalilnezhad, 2019).

راهبرد دوم، مکان‌سازی است که از این دیدگاه، باغ‌های ایرانی را می‌توان به عنوان لایه پایه برای طراحی مجدد برخی پارک‌ها و فضاهای سبز شهری در نظر گرفت. در این روش، طراحی مجدد پارک‌های شهری بر اساس اصول مستخرج از سازمان فضایی باغ ایرانی خواهند بود. به نحوی که وجود پهنه‌های کشاورزی و باغبانی، درختان مثمر و گیاهان خوراکی در پارک‌ها و فضاهای سبز شهری ضمن تامین امنیت غذایی پایدار از یک سو، و میل به فضای سبز و محیط زیست پاک از دیگر سو، کشاورزی را به موضوع مهم و تأثیرگذاری در منظر شهری تبدیل نموده است (Grewal & Grewal, 2012). لذا کشاورزی به کاربری با ارزشی در بافت شهری تبدیل شده به طوری که به بخشی جدایی‌ناپذیر از نظام برنامه‌ریزی فضایی در برخی شهرها مانند کلن، مونیخ و آندرناخ در آلمان تبدیل شده است. همچنین، حفظ و توسعه فضای سبز شهری واجد عواید اقتصادی، در اینجا کشاورزی، مناسب‌تر از مصرف بودجه عمومی محدود برای مراقبت از فضای سبز است (Artmann *et al.*, 2020; Sartison & Artmann, 2020). با وجود اهمیت بی‌بدیل منظر خوراکی در نظام باغ‌سازی سنتی ایرانی، امروزه فضاهای سبز و عمومی شهرهای ایران نشانه‌ای از تداوم سنت ایرانی باغ‌سازی نبوده و لذا واجد فاقد ویژگی‌های منظر چندعملکردی و تجربه‌های کشاورزی است. در حالی که باغبانی شهری، فضای سبز را جذاب، خوشمزه و خوراکی می‌نماید (Xie *et al.*, 2019). پارک‌های فرسوده شهری نیز با بستر کشاورزی و جغرافیایی شهر ارتباطی ندارد. اما در این روش و رویکرد جدید، تمایل به این است که شهروندان و گردشگران، بتوانند ارتباط فضاهای باز و سبز شهری را با زمینه و بستر کشاورزی و جغرافیایی منطقه طبیعی‌تر پیرامون شهر مشاهده نمایند. از دیدگاه نگارندگان، راهبردهای طراحی منظر مثمر در باغ ایرانی را می‌توان به سایر فضاهای باز فرسوده شهری تعمیم داد و منتقل نمود. آن‌ها به مثابه جعبه ابزار برای طراحی موفق منظر مثمر در هر دو سطح خلاقیت و برنامه‌ریزی خواهند بود. چالش این جعبه ابزار، نحوه بکارگیری و استفاده از آن در بستر و زمینه خاص است.

راهبرد مکان سازی	راهبرد مشارکت مردمی
(طراحی فضاهای سبز شهری مطابق با اصول منظر خوراکی)	(مشارکت مردم در احیای منظر خوراکی باغ ایرانی)
Place Making Strategy (Designing urban green spaces in accordance with the principles of edible landscape)	Public Participation Strategy (Public participation in reviving the edible landscape of Persian Garden)
توسعه فضاهای باز و سبز شهری بر مبنای مدل منظر چند عملکردی باغ ایرانی از طریق توسعه و صدور نسخه ایرانی منظر سازی خوراکی به:	مشارکت دادن عموم مردم به عنوان باغبانان شهری به باغ‌های ایرانی، و تشویق آنها به ایجاد انجمن‌ها و اجتماعات کشاورزی برای تولید غذا و مرمت اکوسیستم محلی مبتنی بر قابلیت‌های باغ‌های تاریخی از طریق:
Developing urban open and green spaces based on the multi-functional landscape model of Persian garden through the development and issuance of the Iranian version of edible landscape to:	Participating the public as urban gardeners in Persian gardens, and encouraging them to establish agricultural associations and communities to produce food and restore local ecosystem based on historical gardens through:
<ul style="list-style-type: none"> • باغ میوه عمومی - Public fruit garden • باغ‌های اجتماعی - Social gardens • مناظر متمر آموزشی - Educational edible landscapes • احیای خواص خوراکی منظر - Revitalization of edible landscape properties • کاشت درختان میوه در پارک‌ها - Planting edible trees in parks • مرمت گردشگاه‌ها و مسیرهای پیاده‌روی - Renovation of walkways and trails • اصلاح منظر بصری فضای سبز شهری - Modifying visual landscape of urban green spaces 	<ul style="list-style-type: none"> • حفاظت از منظر کشاورزی - Protecting agricultural landscape • نظارت بر منظر کشاورزی - Supervising agricultural landscape • فعال نمودن ظرفیت اقتصاد کشاورزی باغ‌ها - Activating the capacity of the agricultural economy of gardens • برداشت، استفاده و تقسیم محصولات باغ‌ها - Harvesting, using and dividing garden crops • تشکیل انجمن‌های احیای منظر خوراکی باغ‌ها - Establishing associations to revive the edible landscape of gardens

شکل ۵- راهبردهای اصلی احیاء میراث خوراکی باغ ایرانی با هدف توسعه باغبانی شهری در ایران (نگارندگان)

Figure 5- The main strategies for restoring the edible heritage of Persian Garden with the aim of developing urban horticulture in Iran

نتیجه‌گیری

امروزه، برخی از بقایای منظر کشاورزی، باغ‌های ایرانی واجد ارزش تاریخی هستند که تولید محصولات کشاورزی را به موضوع میراث فرهنگی پیوند می‌دهند. باغبانی شهری، پیوند تاریخی بین فرهنگ و کاشت را احیاء نموده و بنابراین، برای حفظ باغبانی شهری، دسترسی دائمی و عملکردی به سایت‌های مربوطه باید تامین گردد. این وضعیت برای شرایط ایران به معنای تامین دسترسی‌های اجتماعی و عملکردی برای انجام امور باغبانی در باغ‌های شهری است؛ چرا که در اثر توسعه شهری، زیرساخت‌های خاکستری، و بخش مسکونی در مجاورت باغ واقع گشته‌اند. اما باغ ایرانی تنها ارائه‌دهنده خدمات تفریحی و در موارد معدودی، برخی از خدمات آموزشی است و لذا مشارکت عمومی بخصوص در منظر کشاورزی باغ‌ها هنوز مورد توجه قرار نگرفته است.

در حال حاضر، باغ‌های شهری تاریخی ایران در بسیاری از موارد، فضاهای باز عمومی و نیمه‌عمومی قابل دسترسی هستند که به کاربران امکان تعاملات بین‌فردی و بهبود انسجام اجتماعی را می‌دهند، اما کاربران نه به عنوان یک کشاورز و یا باغبان شهری، بلکه فقط به عنوان یک بازدیدکننده و به همان کیفیتی که انواع دیگر فضاهای عمومی شهری را بازدید می‌نمایند، از باغ‌های تاریخی شهری استفاده می‌کنند؛ زیرا هنوز از پتانسیل‌ها و فرصت‌های باغبانی شهری در باغ ایرانی استفاده نشده است. خوشبختانه طیف وسیعی از امکانات فضایی و شخصیت منظر کشاورزی در باغ‌های تاریخی شهری وجود دارد که پتانسیل قابل توجهی برای توسعه پدیده باغبانی شهری در باغ‌ها به وجود می‌آورد. رسیدن به این هدف یعنی توسعه باغبانی شهری از طریق قابلیت باغ ایرانی، نیاز به ارتقای حفاظت، کیفیت، مدیریت و برنامه‌ریزی مناظر تاریخی دارد. در واقع، باغ ایرانی بهترین ثروت برای مبارزه با یکسان‌سازی و همگن‌سازی منظر شهری بوده و اگر باغ به عنوان جزء اساسی میراث فرهنگی و طبیعی شهرهای ایران شناخته شود، می‌تواند به شکل‌گیری فرهنگ‌های محلی و همچنین شناسایی و معرفی مناظر محلی کمک نماید. ساختار باغ ایرانی متشکل از فضای باز محصور است که به دلیل داشتن دیوار، لزوماً دسترسی به داخل باغ توسط ورودی میسر می‌گردد. در حالت کلی، دسترسی عموم مردم به داخل باغ‌های خصوصی امکان‌پذیر نیست. اما در بسیاری از باغ‌های تاریخی، درب باغ به روی عموم مردم باز بوده و لذا در صورت اجرای الگوهای کشاورزی و باغبانی شهری، می‌توان از طریق

اعمال مدیریت دسترسی، دسترسی عمومی را به برخی نقاط خاص محدودتر نمود. در بسیاری از شهرها مانند شیراز و بیرجند باغ‌های تاریخی خصوصی امروزه به باغ‌های عمومی تبدیل شده‌اند که موجب می‌گردد فضای کشاورزی باغ‌ها در اختیار عموم شهروندان قرار بگیرد. در ایران، وجود باغ‌های تاریخی متعدد در بافت شهری، موجب می‌گردد نوع نگرش به منظر میراثی فراتر از ارزش‌های تاریخی و فرهنگی، به موضوع کشاورزی و تولید مواد غذایی نیز معطوف گردد. از این دیدگاه باغ ایرانی به عنوان نقطه شروعی تلقی می‌گردد که تحت حفاظت قوانین حاکمیتی، به عنوان کانون همیشگی تولید می‌توان روی آن حساب نمود. از طرفی نیز بسیاری از باغ‌ها، به عنوان فضاهای عمومی و نیمه‌عمومی گردشگری، به روی مردم باز بوده و شهروندان حس تعلق خاص و منحصر بفردی در بسیاری از باغ‌های تاریخی دارند. در این شرایط باغ ایرانی به عنوان فضای عمومی موفق می‌تواند نقطه شروع فرهنگ‌سازی و مکان‌سازی باغبانی شهری در ایران باشد. در واقع در راهبرد مشارکت عمومی با وارد نمودن و مشارکت دادن عموم مردم به عنوان باغبانان شهری به باغ‌های ایرانی، و تشویق آن‌ها به ایجاد انجمن‌ها و اجتماعات کشاورزی برای تولید غذا و مرمت اکوسیستم محلی از طریق قابلیت‌های باغ‌های تاریخی، نقش شهروندان در حفاظت، حراست، نظارت، اقتصاد کشاورزی، استفاده و تقسیم محصول، تشکیل اجتماع و انجمن‌های باغبانی شهری تثبیت می‌گردد.

از نظر راهبرد فرهنگ‌سازی و مشارکت شهروندی، باغ ایرانی همان مکانی است که فعالان بخش کشاورزی و باغبانی شهری با حضور در باغ، ضمن آموزش اصول سنتی باغداری و باغبانی، به احیای میراث خوراکی باغ ایرانی کمک نموده و باغ را از فضایی صرفاً گردشگری و تاریخی به باغی مولد و مثمر ثمر تبدیل می‌نمایند؛ هر چند که استفاده از گونه‌های مثمر در باغبانی شهری ممکن است سبب افزایش هزینه‌های نگهداری اینگونه مناظر (جهت مقابله با آفات و بیماری، هرس و کوددهی) در مقایسه با مناظر طراحی شده توسط گونه‌های غیر مثمر گردد، ولی حضور فعال اینگونه باغ‌های مثمر در منظر شهری این مهم را فراهم می‌آورد که علاوه بر رفع نیازهای زیست‌محیطی شهر، امکان استفاده از میوه‌های آن‌ها توسط مردم مهیا می‌شود. از نظر راهبرد مکان‌سازی، در فرایند طراحی و احیای فضاهای سبز فرسوده شهری می‌توان ضمن احترام به فرهنگ باغ‌سازی ایرانی، زمینه حضور نظام‌مند و دقیق گونه‌های گیاهی مثمر و فضاهای باغبانی شهری را فراهم ساخت. در راهبرد مکان‌سازی، برای طراحی، احداث و یا احیای باغ‌های میوه عمومی، باغ‌های اجتماعی، مناظر کشاورزی آموزشی، کاشت درختان میوه در پارک‌ها، مرمت گردشگاه‌ها و مسیرهای پیاده‌روی و اصلاح منظر بصری فضای سبز شهری می‌توان به الگوهای بومی باغ‌سازی چندعملکردی باغ ایرانی توجه نمود.

منابع

- Adhikari, K., Bikundo, E., Chacko, X., Chapman, S., Humphries, F., Johnson, H., Tranter, K. (2021). What Should Farmers' Rights Look Like? The Possible Substance of a Right. *Agronomy*, 11(2), 367. <https://doi.org/10.3390/agronomy11020367>
- Armstrong, D. (2000). A survey of community gardens in upstate New York: Implications for health promotion and community development. *Health & Place*, 6(4), 319–327. [https://doi.org/10.1016/S1353-8292\(00\)00013-7](https://doi.org/10.1016/S1353-8292(00)00013-7)
- Artmann, M., Sartison, K., & Vávra, J. (2020). The role of edible cities supporting sustainability transformation – A conceptual multi-dimensional framework tested on a case study in Germany. *Journal of Cleaner Production*, 255. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.120220>

- Bazrafshan, M., Tabrizi, A. M., Bauer, N., & Kienast, F. (2021). Place attachment through interaction with urban parks: A cross-cultural study. *Urban Forestry and Urban Greening*, 61, 127103 <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2021.127103>
- Bendt, P., Barthel, S., & Colding, J. (2013). Civic greening and environmental learning in public-access community gardens in Berlin. *Landscape and Urban Planning*, 109(1), 18–30. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2012.10.003>
- Birjandi, A. A. (2008). *Marefat Falaht [Knowledge of Agriculture]*. (I. Afshar, Ed.). Tehran: Mirase Maktoob.
- Branduini, P. N., Laviscio, R., Scazzosi, L., Supuka, J., Tóth, A., Laviscio, R., ... Toth, A. (2016). Urban agriculture and cultural heritage: an historical and spatial relationship. In Lohrberg F., Licka L., Scazzosi L., & Timpe A. (Eds.) *Urban Agriculture Europe*, Jovis, Berlin, pp. 138–147.
- Buchecker, M., Hunziker, M., & Kienast, F. (2003). Participatory landscape development: Overcoming social barriers to public involvement. *Landscape and Urban Planning*, 64(1–2), 29–46. [https://doi.org/10.1016/S0169-2046\(02\)00199-8](https://doi.org/10.1016/S0169-2046(02)00199-8)
- Cervinka, R., Schwab, M., Schönbauer, R., Hämmerle, I., Pirgie, L., & Sudkamp, J. (2016). My garden – my mate? Perceived restorativeness of private gardens and its predictors. *Urban Forestry & Urban Greening*, 16, 182–187. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2016.01.013>
- Colinas, J., Bush, P., & Manaugh, K. (2018). The socio-environmental impacts of public urban fruit trees: A Montreal case-study. *Urban Forestry and Urban Greening*. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2018.05.002>
- Corrigan, M. P. (2011). Growing what you eat: Developing community gardens in Baltimore, Maryland. *Applied Geography*, 31(4), 1232–1241. <https://doi.org/10.1016/j.apgeog.2011.01.017>
- Daugstad, K., Rønningen, K., & Skar, B. (2006). Agriculture as an upholder of cultural heritage? Conceptualizations and value judgements - A Norwegian perspective in international context. *Journal of Rural Studies*, 22(1), 67–81. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2005.06.002>
- Djokić, V., Ristić Trajković, J., Furundžić, D., Krstić, V., & Stojiljković, D. (2018). Urban garden as lived space: Informal gardening practices and dwelling culture in socialist and post-socialist Belgrade. *Urban Forestry and Urban Greening*, 30(October 2016), 247–259. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2017.05.014>
- Doick, K. J., Sellers, G., Castan-Broto, V., & Silverthorne, T. (2009). Understanding success in the context of brownfield greening projects: The requirement for outcome evaluation in urban greenspace success assessment. *Urban Forestry & Urban Greening*, 8(3), 163–178. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2009.05.002>
- Fallahi, E., Fallahi, P., & Mahdavi, S. (2020). Ancient Urban Gardens of Persia: Concept, History, and Influence on Other World Gardens. *HortTechnology*, 30(1), 6–12. <https://doi.org/10.21273/HORTTECH04415-19>
- Farzin, S., Khalilnezhad, S. M. R., Moradzadeh Mirzaei, S., Zarei, A. (2020). Investigation on Recognition of the Type of Multifunctional Landscape in Persian Garden (Case Study: Akbariyeh World Heritage Garden). *Manzar*, 12(52), 6–17. <https://doi.org/10.22034/manzar.2020.241872.2076>

- Finlay, J., Franke, T., McKay, H., Sims-Gould, J. (2015). Therapeutic landscapes and wellbeing in later life: Impacts of blue and green spaces for older adults. *Health & Place*, 34, 97–106. <https://doi.org/10.1016/j.healthplace.2015.05.001>
- Fischer, L. K., Brinkmeyer, D., Karle, S. J., Cremer, K., Huttner, E., Seebauer, M., ... Kowarik, I. (2019). Biodiverse edible schools: Linking healthy food, school gardens and local urban biodiversity. *Urban Forestry and Urban Greening*, 40(March 2018), 35–43. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2018.02.015>
- Francis, M., Griffith, L. (2011). The Meaning and Design of Farmers' Markets as Public Space: An Issue-Based Case Study. *Landscape Journal*, 30(Figure 2), 261–279. <https://doi.org/10.3368/lj.30.2.261>
- Funsten, C., Borsellino, V., & Schimmenti, E. (2020). A systematic literature review of historic garden management and its economic aspects. *Sustainability (Switzerland)*, 12(24), 10679. <https://doi.org/10.3390/su122410679>
- Gerodetti, N., Foster, S. (2016). "Growing foods from home": food production, migrants and the changing cultural landscapes of gardens and allotments. *Landscape Research*, 41(7), 808–819. <https://doi.org/10.1080/01426397.2015.1074169>
- Gharipour, M. (2013). *Persian Gardens and Pavilions*. Bloomsbury Publishing.
- Gharipour, M., & Deshamudre, A. (2008). Encyclopaedia of the History of Science, Technology, and Medicine in Non-Western Cultures. *Encyclopaedia of the History of Science, Technology, and Medicine in Non-Western Cultures*, 1–6. <https://doi.org/10.1007/978-94-007-3934-5>
- GMELIN, S. G. (2015). *Travels through Northern Persia, 1770–1774*. Mage Publishers.
- Grewal, S. S., & Grewal, P. S. (2012). Can cities become self-reliant in food? *Cities*, 29(1), 1–11. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2011.06.003>
- Hedberg, R. C. (2016). The ecology of alternative food landscapes: a framework for assessing the ecology of alternative food networks and its implications for sustainability. *Landscape Research*, 41(7), 795–807. <https://doi.org/10.1080/01426397.2015.1074168>
- Hoffen, L. P. Von, Säumel, I. (2014). Ecotoxicology and Environmental Safety Orchards for edible cities : Cadmium and lead content in nuts, berries, pome and stone fruits harvested within the inner city neighbourhoods. *Ecotoxicology and Environmental Safety*, 101, 233–239. <https://doi.org/10.1016/j.ecoenv.2013.11.023>
- Holstein, E. Van. (2017). *Community and ownership : a relational study of community gardens*. University of Wollongong. Retrieved from <https://ro.uow.edu.au/cgi/viewcontent.cgi?article=1059&context=theses1>
- Khalilnezhad, M. R. (2019). Misadventure of decorative management of the World Heritage' s Persian gardens. *Manzar*, 11(46), 44–51. <https://doi.org/10.22034/manzar.2018.68625>
- Khalilnezhad, M. R., Farzin, S., Zohoriyan, M. (2021). Appropriateness of the Historic Gardens for Urban Agriculture Development in Birjand City (Iran). *Bagh-e Nazar*, 18(101), 55–72. <https://doi.org/10.22034/bagh.2021.265391.4754>

- Khalilnezhad, S. . (2016). *Urban Agriculture as a Tool for City and Landscape Planning in Iran with Emphasis on the Role of Persian Garden*. Technical University of Kaiserslautern, Germany.
- Khalilnezhad, S. M. R. (2017). Distinctive features of productive landscapes in Persian gardens. *Acta Horticulturae*, 1189, 35–38. <https://doi.org/10.17660/ActaHortic.2017.1189.6>
- Korojova, A., & Trejja, S. (2018). Urban Gardening as a Multifunctional Tool to Increase Social Sustainability in the City. *Architecture and Urban Planning*, 14(1), 91–95. <https://doi.org/10.2478/aup-2018-0012>
- Laaksoharju, T., Rappe, E., & Kaivola, T. (2012). Garden affordances for social learning, play, and for building nature–child relationship. *Urban Forestry & Urban Greening*, 11(2), 195–203. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2012.01.003>
- Lafontaine-Messier, M., Gélinasb, N., & Olivier, A. (2016). Profitability of food trees planted in urban public green areas. *Urban Forestry & Urban Greening*, 16, 197–207. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2016.02.013>
- Lal, R. (2020). Home gardening and urban agriculture for advancing food and nutritional security in response to the COVID-19 pandemic. *Food Security*, 12(4), 871–876. <https://doi.org/10.1007/s12571-020-01058-3>
- Lohrberg, Frank. (2019). Urban Agriculture Forms in Europe. In Gottero E. (Ed.) *Agroubanism: Tools for Governance and Planning of Agrarian Landscape*. Cham: Springer International Publishing, pp. 133–147. https://doi.org/10.1007/978-3-319-95576-6_9
- Lohrberg, Frank, Lička, L., Scazzosi, L., & Timpe, A. (Eds.). (2016). *Urban Agriculture Europe*. Berlin: Jovis.
- Lottrup, L., Stigsdotter, U. K., Meilby, H., & Corazon, S. S. (2012). Associations between use, activities and characteristics of the outdoor environment at workplaces. *Urban Forestry & Urban Greening*, 11(2), 159–168. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2011.12.006>
- Lupia, F., & Pulighe, G. (2015). Water Use and Urban Agriculture: Estimation and Water Saving Scenarios for Residential Kitchen Gardens. *Agriculture and Agricultural Science Procedia*, 4, 50–58. <https://doi.org/10.1016/j.aaspro.2015.03.007>
- Mahdizadeh, Sara, & Rajendran, L. P. (2019). A renewed approach to conservation policy of historical gardens in Iran A renewed approach to conservation policy of historical gardens. *Landscape Research*, 6397, 1–14. <https://doi.org/10.1080/01426397.2017.1413176>
- Mahdizadeh, Shiraz. (2021). Shiraz’s heritage gardens during the political turmoil in Twentieth-century Iran. *International Journal of Heritage Studies*, 00(00), 1–18. <https://doi.org/10.1080/13527258.2021.1883717>
- Middle, I., Dzidic, P., Buckley, A., Bennett, D., Tye, M., & Jones, R. (2014). Integrating community gardens into public parks: An innovative approach for providing ecosystem services in urban areas. *Urban Forestry & Urban Greening*, 13(4), 638–645. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2014.09.001>
- Milligan, C., Gatrell, A., & Bingley, A. (2004). ‘Cultivating health’: therapeutic landscapes and older people in northern England. *Social Science & Medicine*, 58(9), 1781–1793. [https://doi.org/10.1016/S0277-9536\(03\)00397-6](https://doi.org/10.1016/S0277-9536(03)00397-6)

- Moglia, M. (2014). Urban agriculture and related water supply: Explorations and discussion. *Habitat International*, 42, 273–280. <https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2014.01.008>
- Morckel, V. (2015). Community gardens or vacant lots? Rethinking the attractiveness and seasonality of green land uses in distressed neighborhoods. *Urban Forestry & Urban Greening*, 14(3), 714–721. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2015.07.001>
- Mouratidis, K., & Poortinga, W. (2020). Built environment, urban vitality and social cohesion: Do vibrant neighborhoods foster strong communities? *Landscape and Urban Planning*, 204(January), 103951. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2020.103951>
- Napawan, N. C. (2014). Production Places: Evaluating Communally- Managed Urban Farms as Public Space. *Landscape Journal: design, planning, and management of the land*, 34, 37 - 55.
- Passidomo, C. (2014). Whose right to (farm) the city? Race and food justice activism in post-Katrina New Orleans. *Agriculture and Human Values*, 31(3), 385–396. <https://doi.org/10.1007/s10460-014-9490-x>
- Pouya, S., Demirel, O., Pouya, S. (2015). Historical Gardens at Risk of the Destruction by Visitors , Case Study of El-Goli Garden (Iran). *Landscape Research*, 40(7), 875–883. <https://doi.org/10.1080/01426397.2014.911264>
- Pulighe, G., Carta, V., & Lupia, F. (2020). Urban Agriculture and Water Use in the Search for Sustainability Options. In *Handbook of Environmental Materials Management* (pp. 1–13). Cham: Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-58538-3_225-1
- Riolo, F. (2018). The social and environmental value of public urban food forests: The case study of the Picasso Food Forest in Parma, Italy. *Urban Forestry and Urban Greening*, (September), 1–12. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2018.10.002>
- Rostami, R., Lamit, H., Khoshnava, S. M., & Rostami, R. (2014). The role of historical persian gardens on the health status of contemporary urban residents: Gardens and health status of contemporary urban residents. *EcoHealth*, 11(3), 308–321. <https://doi.org/10.1007/s10393-014-0939-6>
- Rostami, R., Lamit, H., Khoshnava, S. M., & Rostami, R. (2016a). Successful public places: A case study of historical Persian gardens. *Urban Forestry and Urban Greening*. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2015.08.011>
- Rostami, R., Lamit, H., Khoshnava, S. M., & Rostami, R. (2016b). Successful public places: A case study of historical Persian gardens. *Urban Forestry & Urban Greening*, 15, 211–224. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2015.08.011>
- Ruggles, D. F. (2008). *Islamic Gardens and Landscapes*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Same, A., Lee, E. A. L., McNamara, B., & Rosenwax, L. (2016). The Value of a Gardening Service for the Frail Elderly and People With a Disability Living in the Community. *Home Health Care Management & Practice*, 28(4), 256–261. <https://doi.org/10.1177/1084822316652575>

- Sartison, K., & Artmann, M. (2020). Edible cities – An innovative nature-based solution for urban sustainability transformation? An explorative study of urban food production in German cities. *Urban Forestry and Urban Greening*, 49(February 2019), 126604. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2020.126604>
- Säumel, I., Reddy, S. E., & Wachtel, T. (2019). Edible city solutions-one step further to foster social resilience through enhanced socio-cultural ecosystem services in cities. *Sustainability (Switzerland)*, 11(4). <https://doi.org/10.3390/su11040972>
- Scharf, N., Wachtel, T., Reddy, S. E., & Säumel, I. (2019). Urban Commons for the Edible City-First Insights for Future Sustainable Urban Food Systems from Berlin, Germany. *Sustainability (Switzerland)*, 11(4), 1–17. <https://doi.org/10.3390/su11040966>
- Schlecht, M. T., & Säumel, I. (2015). Wild growing mushrooms for the Edible City? Cadmium and lead content in edible mushrooms harvested within the urban agglomeration of Berlin, Germany. *Environmental Pollution*, 204, 298–305. <https://doi.org/http://dx.doi.org/10.1016/j.envpol.2015.05.018>
- Shandiz, M. H. (2012). Retour aux sources pour une meilleure reconnaissance et valorisation du patrimoine paysager perse. *Studies in the History of Gardens and Designed Landscapes*. 32(3),164-181 . <https://doi.org/10.1080/14601176.2011.559144>
- Sykes, P. N. (1914). Twenty years' travel in Persia. *Scottish Geographical Magazine*, 30(4), 169–191. <https://doi.org/10.1080/14702541408555166>
- Teig, E., Amulya, J., Bardwell, L., Buchenau, M., Marshall, J. A., & Litt, J. S. (2009). Collective efficacy in Denver, Colorado: Strengthening neighborhoods and health through community gardens. *Health & Place*, 15(4), 1115–1122. <https://doi.org/10.1016/j.healthplace.2009.06.003>
- Theodorou, A., Panno, A., Carrus, G., Carbone, G. A., Massullo, C., & Imperatori, C. (2021). Stay home, stay safe, stay green: The role of gardening activities on mental health during the Covid-19 home confinement. *Urban Forestry and Urban Greening*, 61(December 2020), 127091. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2021.127091>
- Timpe, A., Cieszewska, A., Supuka, J., & Tóth, A. (2015). Urban Agriculture goes Green Infrastructure. In F Lohrberg, L. Licka, L. Scazzosi, & A. Timpe (Eds.), *Urban Agriculture Europe* (pp. 126–137). Berlin, Germany: Jovis.
- Veen, E. J. (2015). *Community gardens in urban areas: a critical reflection on the extent to which they strengthen social cohesion and provide alternative food*. *Community gardens in urban areas: a critical reflection on the extent to which they strengthen social cohesion and provide alternative food*. Retrieved from <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=lah&AN=20153289130&site=ehost-live>
- Veen, E. J., Bock, B. B., Van den Berg, W., Visser, A. J., & Wiskerke, J. S. C. (2016). Community gardening and social cohesion: different designs, different motivations. *Local Environment*, 21(10), 1271–1287. <https://doi.org/10.1080/13549839.2015.1101433>
- Verzone, C., & Woods, C. (2021). *Food Urbanism*. De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783035615678>

- Viljoen, Andre. (2011). The edible city: envisioning the Continuous Productive Urban Landscape (CPUL). *Field*, 4(1), 149–161. Retrieved from <http://www.field-journal.org/index.php?page=issue-4>
- Viljoen, André, & Bohn, K. (2014). *Second Nature Urban Agriculture*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315771144>
- Wilkie, S., & Clouston, L. (2015). Environment preference and environment type congruence: Effects on perceived restoration potential and restoration outcomes. *Urban Forestry & Urban Greening*, 14(2), 368–376. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2015.03.002>
- Xie, Q., Yue, Y., & Hu, D. (2019). Residents' attention and awareness of urban edible landscapes: A case study of Wuhan, China. *Forests*, 10(12). <https://doi.org/10.3390/F10121142>

Reviving edible landscap of Persian garden with the aim of developing urban horticulture in the Eram and Afifabad gardens in Shiraz

Mohammad Reza Khalilnezhad^{1*}, Peiman Golchin²

1. Faculty of Arts, University of Birjand

2. Department of Landscape Architecture, University of Sistan and Balouchestan

*** Corresponding Author (smkhalilnejad@birjand.ac.ir)**

Abstract

In this study, the main discussion is about how Persian garden affects the realization of urban horticulture in Iranian cities. The research hypothesis focuses on the conditions and characteristics of Persian garden and introduces it as a starting point and a tool for landscape planning under the general idea of urban gardening. This study seeks to answer the question of how the Persian garden can be a starting point for the development of urban gardening in Iran as a new tool in urban and landscape planning. The research method is qualitative and a combination of analytical-descriptive research method and citation method. The results of the study show that conservative approaches that seek to protect urban historic gardens through laws and regulations do not guarantee agricultural activities in the gardens. Therefore, the recreational and leisure functions of the garden have prevailed over other production services that can be realized in the garden. The authors seek to revive the edible heritage of the Persian garden by proposing two strategies: public-involving and place-making strategies. In terms of public-involving strategy, the Persian Garden is the place where activists of agriculture and urban horticulture through teaching the traditional principles of horticulture, help revive the edible heritage of the Persian garden and turn the garden from a purely tourist and historical space into a productive and fruitful garden. In terms of place-making strategy, in the process of designing and rehabilitating dilapidated urban green spaces, while respecting the Iranian horticultural culture, the systematic and accurate presence of productive plant species and urban horticulture spaces can be provided. In the place-making strategy, for designing, constructing or reviving public orchards, social orchards, educational agricultural landscapes, planting fruit trees in parks, restoring promenades and improving the visual landscape of urban green space, we can pay attention to the indigenous patterns of multifunctional gardening of Persian gardens.

Keywords: Edible landscape, landscape architecture, Persian garden, Productive cities, Urban horticulture.